

HZ. MUHAMMED (SAV) DÖNEMİNDE KUR'ÂN'IN HIFZI, KİTÂBETİ VE CEM'İ HAKKINDA ELEŞTİREL BİR DEĞERLENDİRME

A CRITICAL ANALYSIS OF THE MEMORIZATION, WRITING AND COMPILATION OF
THE QUR'ÂN DURING THE TIME OF PROPHET MUHAMMAD (PBUH).

HAYRETTİN ÖZTÜRK

DOC. DR., ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ

KUR'ÂN-I KERİM OKUMA VE KIRAAT İLMİ ANABİLİM DALI

ASSISTANT PROFESSOR, UNIVERSTY OF ONDOKUZ MAYIS FACULTY OF THEOLOGY

DEPARTMENT OF READING THE QUR'AN AND QIRAAT SCIENCE

SAMSUN, TÜRKİYE

hayrettin.ozturk55@hotmail.com

<http://orcid.org/0000-0001-6796-2122>

<http://dx.doi.org/10.46353/k7auifd.1460507>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types
Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received
29 Mart / March 2024

Kabul Tarihi / Accepted
6 Haziran / June 2024
Yayın Tarihi / Published

Haziran / June 2024
Yayın Sezonu / Pub Date Season

Haziran / June
Atıf / Cite as

Öztürk, Hayrettin, "Hz. Muhammed (Sav) Döneminde Kur'ân'ın Hıfzı, Kitâbeti ve Cem'i Hakkında Eleştirel Bir Değerlendirme [A Critical Analysis of the Memorization, Writing and Compilation of the Qur'ân During the Time of Prophet Muhammad (Pbuh).]". Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - Journal of the Faculty of Theology 11/1 (Haziran/June 2024): 103-131.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Published by Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi - Kilis 7 Aralık University, Faculty of Theology, Kilis, 79000 Türkiye.

ilahiyatdergisi@kilis.edu.tr

HZ. MUHAMMED (SAV) DÖNEMİNDE KURÂN'IN HIFZI, KİTÂBETİ VE CEM'İ HAKKINDA ELEŞTİREL BİR DEĞERLENDİRME

Öz

Bu makalenin araştırma sorusu, Kur'an'ın Allah kelamı olarak değişmeden günümüze kadar korunduğu tezinin nasıl gerçekleştiğidir. Bu ana soru ekseninde makalede, Kur'an'ın lafız-mana bütünlüğü içerisinde Levh-i Mahfuz'dan Hz. Muhammed'e inzali ve inzal olan ayetlerin ezberlenmesinin, yazılmasının ve toplanmasının hangi yollarla gerçekleştirildiği ve Kur'an'ın nasıl muhafaza edildiği hususları ele alınmaktadır. Bu çalışmada tarihsel eleştiri yöntemi kullanılmıştır. Tarihi rivayetlerin ve kaynakların analizi üzerine odaklanan bu yönetime bağlı kalarak, Hz. Muhammed (s.a.v.) zamanında Kur'an'ın *hifzı* (ezberlenmesi), *kitâbeti* (yazılması) ve *cem'i* (toplanması) örneklerle anlatılmış, Kur'an'ın Hz. Muhammed (s.a.v.) döneminde toplanması ile ilgili rivayetler hem metin hem de isnad açısından eleştirel bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. İslam ilim paradigmasına bağlı Müslümanlar, Kur'an'ın Allah tarafından gönderilen kutsal kitapların sonuncusu olduğuna ve Allah'tan geldiği gibi en ufak bir değişikliğe uğramadan günümüze kadar ulaştığına inanmaktadırlar. Müslümanlar, Hicr suresinin 9 ve Kıyâmet suresinin 16-19 ayetlerini ve ilgili diğer ayetleri delil göstererek Kur'an'ın bizzat Allah tarafından korunduğu inancına ulaşmışlardır. Bu makale, Kur'an ayetleri bağlamında konuyu ele alarak henüz Hz. Muhammed (s.a.v.) hayatta iken Kur'an'ın korunmasının üç yolla gerçekleştiği tezini ileri sürmüş, bunu akli, nakli ve tarihi delillerle temellendirmeye çalışmıştır. Bu bağlamda, öncelikle Hz. Muhammed (s.a.v.) zamanında Kur'an'ın ezberlenerek hafızalarda korunması, yazılarak sahifelerde ve kitaplarda kaydedilmesi ve toplanarak bir araya getirilmesi gerçeği sağlam ve güvenilir veriler ışığında irdelenmiştir. Bu görüşü ispat sadedinde, Kur'an'ın ifadeleri ile uyumlu tarihi deliller ortaya konularak Kur'an ayetlerinin toplanıp derlenmesi ile ilgili bilinen belli başlı rivayetler metin ve isnad açısından eleştirel analize tabi tutulup değerlendirilmiştir. Ayet ve sahih hadislere bakıldığında buralarda "Kitap" kelimesinin, demir halka veya ip ile birleştirilmiş kâğıt yığını anlamında kullanıldığı; "rakk-ı menşur" (yayılmış ince deri) teriminin, üzerine Kur'an'ın yazıldığı ceylan ya da geyik derisinden mamul büyük kâğıtları ifade ettiği, Üstüvâne-i mushaf'ın ise, mescidin direklerinden biri olarak nitelendirilen ve yanına mushafın konulduğu yeri ifade ettiği anlaşılmaktadır. Bunlar Kur'an'ın yazılıp toplandığının delilleri olarak düşünülmektedir. Ayrıca Hindistan alt kıtası âlimlerinden Hamîdüddîn Abdulhamîd el-Ferâhî'nin (1863-1930), Kıyâmet Suresinin 16-19 ayetlerine getirdiği yeni yorumla klasik âlimlerin görüşlerinin bir mukayesesi yapılmış, *cem'*, *kitap*, *rakk-ı menşur*, *nesh* ve *üstüvâne-i mushaf* kavramları irdelenerek konu ayrıntılarıyla aydınlatılmaya çalışılmıştır. Çalışma Shehzad Saleem, Emin Ahsen el-İslâhî, Israr Ahmed, Tamannâ 'Imâdi ve Abdullatif Rahmânî'nin görüşlerine de atıflar yapılarak desteklenmiştir. Makalenin ilk bölümünde, Kur'an'ın ilk Müslümanlar tarafından ezberlendiğini göstermek için başta ayet ve hadisler olmak üzere çeşitli deliller sunulmuştur. Bu deliller arasında Arapların ümmî olması, güçlü bir hafızaya sahip olmaları, ayetlerin peyderpey nazil olması, namazlarda sürekli okunması, tebliğde bir araç olarak kullanılması, mukabele yoluyla okunması, hafızlara değer verilmesi ve muallimliğin teşvik edilmesi gibi konular ele alınmıştır. Ardından, Kur'an'ın Hz. Muhammed (s.a.v.) döneminde yazıldığı hususu sahabe Mushafı, vahiy kâtipleri, yazı malzemeleri ve ücretli Mushaf yazıcıları alt başlıklarıyla incelenmiştir. Üçüncü olarak, Kur'an'ın Peygamber döneminde cem' edildiği konusu ele alınmış ve Ferâhî'nin görüşleri ile klasik müfessirlerin görüşlerinin karşılaştırılması yapılmıştır. Sonrasında, Ferâhî'nin Kur'an'ın ezber yoluyla değil, yazı yoluyla bir araya getirilerek cemedilip bir kitap haline getirildiği şeklindeki görüşü, akli ve nakli delillerle desteklenmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte, Kur'an'ın Hz.

Muhammed'in (s.a.v.) döneminde cemedilmediğine dair bazı rivayetlerin yanı sıra nesih sebebiyle Hz. Muhammed'in (s.a.v.) hayatında Kur'an'ın yazılmadığı yönündeki rivayetler de ele alınmış, metin ve sened açısından değerlendirildikten sonra bunların zayıf olduğu sonucuna varılmıştır. Netice itibarıyla Kur'an'ın Hz. Muhammed (s.a.v.) döneminde ağırlıklı olarak ümmî Arap toplumundaki hafızası güçlü ilk Müslümanlar tarafından ezberlenmesi, nâzil olan ayetlerin Hz. Peygamberin talimatıyla yazıya geçirilmesi ve vefatından önce cem' edilmesinin onun ilahi korunmuşluk ilkesiyle son derece uyumlu olduğu önemli araştırma bulgusu olarak zikredilmelidir.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Kıraat, Hıfz, Kitâbet, Cem', Kur'an'ın Cem'i, Kur'an'ın Korunması.

A CRITICAL ANALYSIS OF THE MEMORIZATION, WRITING AND COMPILATION OF THE QUR'ÂN DURING THE TIME OF PROPHET MUHAMMAD (PBUH).

Abstract

The research question of this article is how the thesis that the Qur'an has been preserved unchanged as the word of Allah until today has been proven. Based on this main question, the paper discusses the revelation of the Qur'an from *al-Lawh al-Mahfûz* (the preserved tablet) to Prophet Muhammad (pbuh) within the framework of its verbal-meaning integrity, as well as the preservation and dissemination of the verses to the people through three methods: memorization, writing, and compilation. The research employs the method of historical criticism. Following this method focused on the analysis of historical narrations and sources, the article furnishes examples to elucidate the memorization, writing, and compilation of the Qur'an during the lifetime of Prophet Muhammad (pbuh). Narratives concerning the collection of the Qur'an in his time undergo critical assessment from both textual and isnâd perspectives. Muslims, adhering to Islamic epistemic paradigm, believe that the Qur'an is the final holy book sent by Allah and has reached the present day without any alteration since its revelation. Muslims cite verse 9 of *Şurah al-Hijr* and verses 16-19 of *Şurah al-Qiyamah* as evidence that the Qur'an is directly preserved by Allah. The Qur'an was memorized and written down by the early Muslims and later compiled into a book as a manifestation of this preservation. This article advances the thesis that the preservation of the Qur'an occurred through three different means during the lifetime of Prophet Muhammad, addressing the topic within the context of Qur'anic verses. It attempts to substantiate this thesis with rational, transmitted, and historical evidence. The fact that the Qur'an was memorized and preserved in people's memories, written down on sheets and in books, and compiled into a single collection during the time of Muhammad (pbuh) has been examined based on strong and reliable evidence. To support this view, historical evidence consistent with the expressions of the Qur'an is presented, and prominent narrations regarding the collection and compilation of Qur'anic verses are analyzed and evaluated from both textual and *isnâd* perspectives. When examining the verses of the Qur'an and authentic hadiths, it becomes evident that the term *Kitab* refers to a collection of papers bound together with iron rings or string, while *al-raqq al-manshûr*, (spread thin leather) denotes large sheets made from deer or gazelle skin upon which the Qur'an was written. Additionally, *al-ustuwâna al-mushaf* signifies the place identified as one of the pillars of the mosque where the *Mushaf* was placed. These serve as evidence for the compilation of the Qur'an. Furthermore, a comparison was made between the traditional views of scholars and a new inter-

pretation brought forth by Ḥamiduddīn Abdulḥamid Farahī (1863-1930), an Indian subcontinent scholar, regarding verses 16-19 of *Ṣurah al-Qiyāmah*. Concepts such as compilation, *al-raqq al manshūr*, abrogation, and *al-ustuwāna al mushāf* are explored in detail to shed light on the intricacies of the subject. The study is also supported by references to the opinions of scholars such as Shehzād Saleem, Amin Ahsan Islāhī, Tamannā, 'Imādī, and Abullatif Rahmānī. The article first examines various aspects, supported by verses and ḥadīths, to provide evidence that the early Muslims memorized the Qur'ān. These aspects include the fact that Arabs were illiterate, yet possessed strong memories, the gradual revelation of verses, continuous recitation in prayers, the utilization of the Qur'ān in *tabligh* activities, recitation of the Qur'ān through *muqābalah*, the significance placed on memorizers and the encouragement of teaching. Secondly, the claim that the Qur'ān was written during the time of Prophet Muhammad is attempted to be substantiated through ḥadīths and historical data, focusing on subtopics such as the companions' copies of the Qur'ān, scribes of revelation, writing materials, and paid scribes. Third, the article addresses the compilation of the Qur'ān during the Prophet's era, comparing the views of Farahī with classical exegetes. Additionally, the article addresses certain narrations suggesting that the Qur'ān was not compiled during the time of Prophet Muhammad, as well as narrations implying that due to abrogation, the Qur'ān could not be written during his lifetime. Subsequently, after evaluation from both textual and *isnād* perspectives, these narrations are deemed weak. In conclusion, it should be noted as a significant research finding that, during the time of Prophet Muhammad, the Qur'ān was primarily memorized by the strong memories of the predominantly illiterate Arab community, the revealed verses were written down at the instruction of the Prophet, and they were compiled before his death, which is highly compatible with the principle of divine preservation.

Keywords: Qur'an, Recitation, Memorization, Writing, Compilation, Preservation of the Qur'an.

GİRİŞ

Kur'ān, Hz. Muhammed'e (s.a.v.) 23 yıllık bir dönemde parça parça indirilmiş ancak iniş sıralamasına göre derlenmemiştir. Kö zaman Kur'ān nasıl hıfzedilip ezberlendi? Nasıl yazıldı? Hangi malzemelere yazıldı? Sonra Kur'ān nasıl cem' edildi ve bugünkü tertibe göre dizayn edildi? Bu derlemeyi kim yaptı ve ne zaman yaptı? Bu sorular günümüzde ve geçmişte birçok bilim adamı tarafından tartışılmış ve buna cevaplar verilmeye çalışılmıştır.

Bu makale, Kur'ān'ın belirli âyetleri ışığında bu konuyu incelemiş çoğu Müslüman âlimin aksine Kur'ān'ın Peygamber'in (s.a.v.) yaşadığı dönemde ve ilahi yönlendirme ile bir araya getirildiği ve derlendiği sonucuna varmıştır. Bu görüşü destekleme bağlamında Hint alt kıtası âlimlerinden bilim ve düşünce adamı Ḥamiduddīn 'Abdulḥamid el-Ferāhī (1863-1930) ve Shehzad Saleem'in (1966-?) Ferāhī ile ilgili yaptığı çalışmalara, Emin Ahsen Islāhī (1904-1997) ve Tamannā 'Imādī'nin (1888-1972) görüşlerine atıflar yapılarak bu görüş desteklenmiştir. Bu görüş desteklenirken, araştırma-

nın genel seyri içinde, tarihsel eleştiri yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem ışığında, Hz. Muhammed (s.a.v.) zamanında Kur'ân'ın hıfzı ve kitâbeti örneklerle anlatılmış, Kur'ân'ın cem'i ile ilgili rivayetler hem *metin* hem de *isnad* açısından eleştirel bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bu bağlamda Kur'ân'ın Hz. Muhammed'den (s.a.v.) günümüze kadar korunması; *hıfz* (ezber), *kitâbet* (yazı) ve *cem'* (toplama) olmak üzere üç yolla belirlenmiştir:

1. KUR'ÂN'IN HIFZI VE SÖZEL YOLLA AKTARIMI

Kur'ân inmeye başladıktan sonra hem ezber hem de yazı yoluyla insanlara aktarılmaya başlandı. Fakat Kur'ân, noktasız ve harekesiz yazıldığı için yeni nesiller açısından okuma zorluğunun önüne geçmede ezber yoluyla aktarım, Kur'ân'ın muhafazasında ön plana çıktı. Bu yolla Hz. Muhammed'in (s.a.v.) yüzlerce ve binlerce sahabesi Kur'ân'ı ezberledi ve sözlü olarak sonraki nesillere aktardı. Böylece Kur'ân, herkesçe kabul edilen tarihi olaylar gibi herhangi bir tahrife uğramadan günümüze kadar ulaştı.¹ Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde hıfza önem verilmesinin gerekçelerini başlıklar altında şöyle sıralayabiliriz:

1.1. Arap Toplumunun Ümmî Oluşu: Okuma-yazma bilmeyen bir toplumun Kur'ân'ın hıfz (ezber) yolunu tercih etmesi anlaşılır bir durumdur.² Allah, peygamberini ümmî bir topluma göndermiştir.³ Bu durum Arap toplumuna güçlü bir hafıza yeteneği kazandırmıştır. Hz. Peygamber (s.a.v.) ve ashabı, Kur'ân'ı kelimesi kelimesine düzenli ve tertipli bir şekilde hatasız ezberleyebiliyorlardı. Bu onların ümmî oluşundan ve Kur'ân'ın mucizelelerindenidir.

1.2. Arapların Güçlü Bir Hafızaya Sahip Olması: Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminin en ideal öğrenme metodu ezberdi.⁴ Çünkü araplar, güçlü bir hafızaya sahip idiler. 'Abdullah b. 'Abbâs'ın (öl. 68/687-88), 80 beyitlik

¹ Bk. Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eşâs es-Sicistânî, *Kitâbu'l-mesâhif* (Mısır: Matba'atür-Rahmâniyye, 1936), 117.

² Ebû 'Abdullah Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Buhârî, *el-Câmiu's-sahih* (İstanbul: 1401/1981), "Fedâilü'l-Kur'ân", 21, "Tevhid" 52; Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc en-Nisâbüri, *el-Câmiu's-sahih* (İstanbul: 1401/1981), "Müsâfirîn", 243; Ebû 'İsâ Muhammed b. 'İsâ et-Tirmizî, *Sünen* (Beirut: Dâru İhyâ'it-Türâsî'l- 'Arabî, ts.), "Fedâilü'l-Kur'ân", 5; Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Yezid İbn Mâce, *el-Kazvîni, Sünen* (Beirut: Dâru'l-Fikr, ts.), "Mukaddime", 16, "Edeb", 52; Ebû Muhammed 'Abdullâh İbn 'Abdurrahmân ed-Dârimî, *Sünen* (Beirut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1407 H), "Fedâilü'l-Kur'ân", 1.

³ Buhârî, *el-Câmiu's-sahih*, "Savm", 13, 2/230; Müslim, *el-Câmiu's-sahih*, "Siyam", 15, 2/761; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* (İstanbul: 1402/1982), 2/43, 52, 127, 129.

⁴ Hatib el-Bağdâdî, *Takyidü'l-'ilm* (Dimaşk: 1949), 36 vd.; Abdu's-Sabûr Şâhin, *Târihu'l-Kur'ân* (Kahire: Dâru'l-Kahire, 1996), 91; Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe, *el-Medhal li-dirâseti'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Riyad: Darü's-Sevâ, 1987), 263.

bir kasideyi bir dinleyişte ezberlediği rivayet edilir.⁵ Arap hafızasının güçlülüğü göz önünde bulundurulduğunda ezber yolu Kur'an'ı korumanın en etkili yolu olmuş ve farklı kıraatlerde okunabilecek Kur'an âyetlerinin bu yolla muhafazası kolaylaşmıştır.

1.3. Kur'an'ın Peyderpey Nazil Oluşu: Kur'an'ın peyderpey indirilmesi onun ezberlenmesini kolaylaştırmıştır. Hz. Peygamber (s.a.v.) Mekke müşrik toplumuna peygamber olarak gönderilmiştir. Müşriklerden alay, hakaret, işkence ve zulüm gören Müslümanlar vahyi bir kurtuluş vesilesi kabul ediyor ve vahiy iner inmez çölde susamış birinin suya ulaştığındaki sevinç ve heyecanı gibi vahye koşuyor ve onu ezberliyorlardı. Zira inen vahiylerle Hz. Peygamber (s.a.v.) ve ashabi teskin ve teselli ediliyor, gönülleri ferahlatılıyor, ibâdât ve muâmelâta yönelik hükümlerin uygulamaları zamana yayılarak kolayca ezberlenmesi sağlanıyor ve böylece toplumun değişim ve dönüşümü ile yeni bir İslam medeniyeti inşa ediliyordu.⁶

1.4. Kur'an Âyetlerinin Namazda Okunması: Hz. Peygamber (s.a.v.) inen âyetleri önce ezberlemiş, sonra namazda okumuştur. Namazda Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kıraate verdiği önem, sahabenin Kur'an'ı hıfz edip namazlarda okumasına vesile olmuş adeta bunu Resûlullah'ın (s.a.v.) sünneti olarak kabul etmişlerdir.⁷ Cemaatle kılınan namazlarda Hz. Peygamber'in (s.a.v.) farklı farklı surelerden kısa ya da uzun âyetler okuması⁸ onları Kur'an'ı ezberlemeye teşvik etmiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) günlük 5 vakit namazında ve teheccüd namazında ezberinden Kur'an'ı okuduğunu belirten çok sayıda referans mevcuttur.⁹

1.5. Kur'an Âyetlerinin Tebliğde Bir Vasıta Olarak Kullanılması: Hz. Peygamber (s.a.v.) Allah'ın bir emri olarak Kur'an'ı hem müminlere hem de kâfirlere tebliğ etmiştir.¹⁰ Meselâ; Necran'dan ve Habeşistan'dan gelen Hris-

⁵ Mahmud Ramyar, *Târih-i Kur'an* (Tahran: İntişarat-ı Emir Kebir, 1990), 237; Nûreddin İtr, *Ulûmu'l-Kur'âni'l-Kerim* (Dimaşk: Matba'atü't-Tibâk, 1993), 162.

⁶ Ebû Şehbe, *el-Medhal*, 69-83; Mennâ Halil el-Kattân, *el-Mebâhis fi 'ulûmi'l-Kur'an* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1994), 105-110; Şihâbuddîn Abdurrahman b. İsmail b. İbrahim Ebû Şâme el-Makdisî, *el-Mürşidü'l-veciz ilâ ulûmin tete'alleku bi'l-kitâbi'l-aziz*, thk. Tayyar Altıkulaç (Beyrut: Dârü's Sâdir, 1975), 28; Mustafa Sait Kaplan, *Kuran'da Mekki Medeni Bütünlüğü (Enam ve Bakara Sureleri Örneği)* (Samsun: Üniversite Yayınları, 2018), 19.

⁷ Fehd b. Abdurrahman b. Süleyman er-Rûmî, *Dirâsât fi 'ulûmi'l-Kur'âni'l Kerim* (Riyad: 2005), 72.

⁸ Buhârî, "Teheccüd", 28; Müslim, "Salât", 165-168, "Salâtu'l-Müsâfirin", 92, 93, 98-100; Tirmizî, "Mevâkit" 191; Ebû Dâvud, "Tatavvu", 3; Nesâî, "İftitah", 38.

⁹ Hz. Peygamber'in namazlarda okuduğu sureler için bk. Buhârî, *el-Câmiu's-sahih*, 1/265, (no. 731); 4/1611, (no. 4166); Müslim, *el-Câmiu's-sahih*, 1/336 (no: 455); 1/447, (no. 647); 2/599, (no. 880); Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şu'ayb en-Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ* (Beyrut: Dârul-Kütübül-İlmiyye, 1991), 4/440, (no. 7850); 1/340, (no. 1063).

¹⁰ Mâide, 5/27; 'Arâf, 7/175; Yunus, 10/71; Kehf, 18/27; Şu'arâ, 26/ 69; Ankebût, 29/45.

tiyan heyetlere Kur'ân okuyarak onları İslâm'a da'vet etmiştir.¹¹ Yine Hz. Peygamber (s.a.v.); Ebubekir (öl. 13/634), Zübeyir b. Avvâm (öl. 36/656), Osman b. Affân (öl. 36/656), Talha b. Ubeydullah (öl. 36/656), Sa'd b. Ebî Vakkâs (öl. 55/675) ve Abdurrahman b. Avf'a (öl. 32/652) İslâm'ı tebliğ etmiş, onlara Kur'ân okumuş ve dinledikleri Kur'ân'dan etkilenerak İslâmiyet'i kabul etmişlerdir.¹² Sahabe bunu Peygamber'in sünneti olarak kabul etmiş ve bir yere İslâm'ı tebliğ için gittiklerinde Kur'ân'ı okuyarak insanları İslâm'a da'vet etmişlerdir. Bu durum onları Kur'ân'ı ezberlemeye yöneltmiştir.

1.6. Âyetlerin Mukâbele Yoluyla Sürekli Okunması: Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde sahabe, Peygamber'e ve birbirlerine Kur'ân'ı okuyarak hatmederlerdi.¹³ Bu Peygamber'den gelen bir uygulama idi. O zamana kadar inen ayetler bir sıraya göre Cebrâil tarafından Peygamber'e okunmuş, Peygamber de Cebrâil'e okumuştur. Bu her yıl mütemadiyen devam etmiş ve son sene iki defa gerçekleşmiştir. Bu olaya "*arzatü'l-ahîre*" ismi verilmiştir.¹⁴ Muhammed Hamîdullah, her yıl cereyan eden bu arzaların hicrî ikinci. Yıl-da Ramazan orucunun müesseseleştirilmesinden itibaren ancak Medine'de olmak üzere başlatılmış¹⁵ olabileceğini söylemektedir. Bu daha sonraları bir geleneğe dönüşmüş ve ümmetin her ramazan ayında okuduğu mukâbele geleneği bu şekilde başlamıştır. Bu usûl, Kur'ân'ın hem ezberlenmesini kolaylaştırmış hem de unutulmasını engellemiştir.

1.7. Âyetlerin Ezberlenmesinin Hz. Muhammed (s.a.v.) Tarafından Teşvik Edilmesi: Hz. Peygamber (s.a.v.) ashabına Kur'ân'ı okumuş, ezberlemeleri için teşvik etmiş¹⁶ ve buyurmuş ki; "Kur'ân'ı okumaya devam edin, çünkü o serbest kalmış bir deveden daha hızlı kalplerinizden kaybolur."¹⁷ Yine Kur'ân'ı ezberleyenlere "sizin müjdeniz kalplerinizdedir" buyurmuş¹⁸ ve kıyamet günü Kur'ân hafızına; "Kur'ân'ı oku, bir (adım) tırman ve dün-

¹¹ Ebû Dâvûd, *Sünen*, 1/357; Muhammed İbn İshâk İbn Yesâr, *es-Siretü'n-nebeviyye* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2004), 252.

¹² İbn İshâk, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 183-184.

¹³ Abdullah ez-Zencânî, *Târîhu'l-Kur'ân*, (Beyrut: 1969), 38-39; Ebû 'Abdullah Bedruddîn Muhammed İbn Bahâdır İbn 'Abdullah ez-Zerkeşi, *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Fikir, 1980), 1/306.

¹⁴ Şihâbüddîn Abdurrahman b. İsmail b. İbrahim Ebû Şâme el-Makdisî, *Kitâbu'l-mürşidü'l-veciz*, thk. Tayyar Altıkulaç (Ankara: 1986), 22-23; Muhammed Hamidullah, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, trc. Salih Tuğ (İstanbul: 1993), 42, 91.

¹⁵ Muhammed Hamidullah, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, trc. Salih Tuğ, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fak. Yay. Nu: 57, 1993), 91.

¹⁶ Muhammed Abdül-'Aziz Merzûk, *el-Mushafuş-Şerif* (Mısır: 1975), 40; Abbâs el-Kummî, *Sefinetü'l-bihâr ve Medinetü'l-hikem ve'l-âsâr* (Tahran: 1355 H), 2/415.

¹⁷ Müslim, *el-Câmiu's-sahîh*, 1/544 (no: 790); Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, 4/1921 (no: 4744).

¹⁸ Ebû'l-Kâsım Süleymân İbn Ahmed et-Tabarânî, *el-Mu'cemu'l-kebir* (Musul: Mektebetü'z-Zehrâ, 1983), 10/89, (no: 10046).

yada okuduğun gibi ölçülü bir tonda oku; kaderiniz (bu cennette) son ayeti okuduğunuzda ulaştığınız adım olacaktır”¹⁹ diyerek onları Kur’ân’ı ezberlemeye teşvik etmiştir.

1.8. Kur’ân Hafızlarına Değer Verilmesi: Hz. Peygamber (s.a.v.) Kur’ân’ı ezberleyenlere önem vermiş, onları ödüllendirmiş, İslâm’ın sancağını Kur’ân hafızlarına vermiş, bir topluluğu bir yere gönderdiğinde onlara namaz kıldırmak için imam olarak Kur’ân hafızlarını tayin etmiş, Kur’ân’ı ezberleyenleri kabilelerine imam ya da idareci tayin etmiş, önce kabre Kur’ân hafızlarını koymuş, evlilikte mihr veremeyecek olanlara ezberlerinde âyet olanların ezberini mihr olarak kabul etmiştir.²⁰ Ebû Mûsâ el-Eş’ârî’ye (öl. 42/662-63); “Hz. Davud’un sesinden bir ses sana verildi”²¹ diye iltifatta bulunmuş, Ebû Huzeyfe’nin kölesi Sâlim (öl. 12/633) Kur’ân okuduğunda; “Ümmetimde senin gibi birini yaratan Allah’a hamd olsun”²² demiş ve Abdullah b. Mes’ûd’dan (öl. 32/652-53) Kur’ân dinlemekten zevk almıştır.²³ Kur’ân hafızlarına verilen bu değer, ashabın daha fazla Kur’ân’ı ezberlemesine vesile olmuştur.

1.9. İlk Metinlerin Harekesiz ve Noktasız Olması: Kur’ân, noktasız ve harekesiz yazıldığı için yeni nesiller açısından okuma zorluğunun önüne geçmede ezber yolu hem Kur’ân’ın nesilden nesile ulaşmasında hem de Kur’ân’ın doğru bir şekilde muhafazasında en uygun metod olmuştur. Sahabe, unutmamak için farklı kıraatleri ezberleyerek muhafaza etmişlerdir.²⁴ Bu yolla Hz. Peygamber’in (s.a.v.) yüzlerce sahabesi Kur’ân’ı ezberlemiş ve sözlü olarak sonraki nesillere aktarmıştır.

2. KUR’ÂN’IN KİTÂBETİ VE YAZI YOLUYLA AKTARIMI

Kur’ân ilk dönemlerden itibaren yazıya geçirilmiştir. Kur’ân’ın yazılmasını bizzat Hz. Peygamber (s.a.v.) emretmiştir.²⁵ Bununla ilgili pek çok delil mevcuttur. Kur’ân’ın yazıldığıнын delillerini şöyle sıralayabiliriz:

¹⁹ Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2/73, (no: 1464).

²⁰ Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Hımyerî, *es-Siretü’n-nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sakka (Mısır: 1936), 3/104; İmâdüddin İsmâil İbn Kesir, *Fedâilü’l-Kur’ân* (Beyrut: 1347), 40, 64.

²¹ Müslim, “Salâtü’l-Müsâfirin”, 34 (1/546).

²² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, (İstanbul: Çağrı Yay., 1981), 6/165.

²³ Buhârî, *el-Câmi’ü’s-sahîh*, 4/1925, (no. 4763); 4/1925, (no. 4761); Müslim, “Mesâcid”, 289-291; Tirmizî, “Salât”, 60; Ebû Abdullah Muhammed b. Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ* (Beyrut: Dâru Sadr, 1957), 5/508.

²⁴ Şâhin, *Târihu’l-Kur’ân*, 111; Subhi es-Sâlih, *el-Mebâhis fi ulûmi’l-Kur’ân* (Beyrut: Dârü’l-İlm, 1977), 90.

²⁵ Muhammed ‘Abdu’l-Azîm ez-Zürkânî, *Menâhilü’l-ırfân fi ‘ulûmi’l-Kur’ân* thk. Ahmed Şemseddin, (Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1988), 2/63.

2.1. Kitâbî Deliller

Kur'ânda okuma ve yazmaya vurgu yapan onlarca âyet vardır. Daha ilk inen âyetlerde Hz. Peygamber'e kalemle ilim öğretildiği,²⁶ kaleme ve yazdıklarına yemin edildiği²⁷ vurgulanmaktadır. Bir ayette de şöyle buyrulmaktadır:

“Ey İman edenler! Belirli bir zamana kadar birbirinize borçlandığınız vakit onu yazınız... Büyük veya küçük, vadesine kadar hiçbir şeyi yazmaktan sakın üşenmeyin. Böyle yapmanız Allah nezdinde daha adaletli, şehadet için daha sağlam, şüpheye düşmemeniz için daha uygundur.”²⁸

Hz. Peygamber (s.a.v.) Medine'ye geldiğinde Medineliler'in iki ya da üç sene sonra kıymetlerini ödeme vaadiyle hurmalarını sattıklarını gördü ve onlara bu alışveriş için bir zaman tayin edip satmalarını istedi. Vadeli borçlanmalarda borçları yazma ve üstelik şahitler tayin etme hükmünü içeren bu âyet hicret yılının başında gelmiştir. Bu hükümden anlaşılmaktadır ki Muhacir ve Ensar arasında yeterince sayıda okuma yazma bilen insanlar vardı. Çünkü okuma yazma bilmeyen bir topluma böyle hüküm gelmez.²⁹ Borcun yazılması bile bize o dönemde yazının mevcudiyetini ve Kur'ân'ın yazıldığını göstermektedir.

2.2. Hadisten Deliller

Rivayetlere göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) kendisine bir vahiy indirildiğinde sahabeyi çağırır ve yazılanları kendisine okuttururdu.

“Mü'minlerden oturanlarla malları ve canlarıyla Allah yolunda cihad edenler bir olmaz”³⁰ âyeti nâzil olduğunda Peygamber (s.a.v.) şöyle demiştir: “Zeyd'i çağırın; tabletlerini ya da omuz kemiklerini ve mürekkep kutusunu getirsin.” Ardından şöyle devam etmiştir: “Şöyle yaz (Ya Zeyd!)”³¹

Zeyd b. Sâbit şöyle demiştir: “Vahiyleri Allah Resulü huzurunda yazardım. Bir vahiy inince Hz. Peygamber (s.a.v.) büyük sıkıntı çeker ve sanki inciler (dağılmış) gibi terlerdi; vahiy bittiğinde, ona bir parça ile gelir ve vahiyleri yazardım. Yazma işi bittiğinde bacaklarımın Kur'ân'ın ağırlığı ile kopacağını ve bir daha asla bacaklarımın üstünde yürüyemeyeceğimi düşünürdüm. Sonra 'onu oku' derdi: Bir hata olursa onu düzeltirdi ve sonra

²⁶ Alak 96/3-5.

²⁷ Kalem, 68/1

²⁸ Bakara, 2/286.

²⁹ Tamannâ 'Imâdi Mucibi Puhlvârvî, *Cem'ul-Kur'ân* (Karaçi: Rahmân Publisihing Trust, 1994), 378-379.

³⁰ Nisa, 4/95.

³¹ Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, 4/1909 (no. 4704); Hanbel, *Müsned*, 4/301 (no. 18701)

onu insanlara götürürdüm.”³² Bu hâdise, sünnetten Kur’ân’ın yazıldığıının en bariz delillerindendir.

2.3. Tarihten Deliller

Hz. Ömer’in Müslüman olmasına vesile olan belge ilk dönemlerde Kur’ân’ın yazılmaya başlandığının önemli bir vesikasıdır. Hz. Ömer, Tâhâ suresinin üzerine yazılı olduğu ayetlerden etkilenecek Müslüman olmuştu. Hz. Ömer, İslâm’a giren kırkıncı kişi olarak bilinir. O, vahyin 5. yılında, hicretten 8 sene önce Müslüman olmuştur.³³

2.4. Sahabe Mushafları

İslâm’ın ilk yıllarından itibaren ashap, Kur’ân’ı mushaf şeklinde yazıp cemetmekteydiler ve hicretten önce Kur’ân’ın inen bütün sûrelerini ve âyetlerini kitap şeklinde yazıp kendi yanlarında tutuyorlardı. Ensar’dan bir grup da hicretten önce Akabe Bi’atı’na katılmış, Kur’ân’ı Mekke’den deriler üzerine yazıp getirmişlerdi, ondan ezberliyorlar, eşlerine ve çocuklarına da ondan öğretiyorlardı. Hem Muhacir hem de Ensar arasında Kur’ân kopyasına sahip çok insan vardı.³⁴

2.5. Hz. Muhammed (s.a.v.) Zamanında Kur’ân’ın Tertibi ve Düzeni

Hz. Peygamber’in (s.a.v.) gözetiminde kâtipler, âyetleri bulunması gereken bir düzen içerisinde deri ya da papirüslere yazarak Hz. Peygamber’e arz etmiş ve yanlışlar varsa düzeltilmiştir.³⁵ Âyetlerin sûreye nasıl yazılacağını Peygamber göstermiş ve “Bu âyetleri kendisine yakın âyetlerin bulunduğu falan sûreye yazın”³⁶ buyurmuştur.

Übey b. Kâ’b (öl. 654) şöyle demiştir: “Bazen, sûrelerin başları Hz. Peygamber’e inerdi ve ben onları yazardım ardından bir kısmı da inerdi ve şöyle derdi: ‘Bu âyetleri şu ve şunun bahsedildiği sûreye yaz. Bazen de âyetler indiğinde beklerdim ve o bana ‘bunları filanca sûreye yerleştir’ derdi.”³⁷

Atâ b. Yesar’dan (öl. 104) şöyle nakledilmektedir: Peygamber (s.a.v.) sor-du: “Yazdın mı?” “Evet” diye cevapladı. “Düzelte için teslim ettin mi” diye

³² Tabarânî, *el-Mu’cemu’l-kebir*, 5/142 (hadis no: 4889).

³³ Celâleddin Abdurrahmân b. Ebi Bekr es-Suyûti, *Târîhu’l-hulefâ* (Mısır: 1952), 109-110; Abd’ul Melik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyeri, *es-Sîretü’n-nebeviyye* (Kahire: 1955), 1/344; Ebû Abdullah Muhammed İbn Sa’d, *es-Sîretü’n-nebeviyye mine’t-Tabakâti’l-kübrâ* (Kahire: 1989), 3/267-268.

³⁴ Ebû Dâvûd es-Sicistânî, sahabe mushaflarının uzun bir listesini vermiştir. Detaylı bilgi için bk. Ebû Dâvûd, *Kitâbu’l-mesâhif*, 50-88.

³⁵ Muhammed Hamîdullah, *Muhtasar Hadis Tarihi ve Sahife-i Hemmâm b. Münebbih*, trc. Kemal Kuşçu (Ankara: Beyan Yayınları, 2007), 42-43.

³⁶ Tirmizî, “Kitâbu Tefsîri’l-Kur’ân”, 4 (5/241); Nesâî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, 5, 10, (no: 8007); Ebû Dâvûd, *Sünen*, 1/208, (no: 786).

³⁷ Kâdi Ebû Bekr İbn Tayyib el-Bâkîllânî, *el-İntisâr li’l-Kur’ân* (Beyrut: Dâr İbn Hazm, 2001), 1/291

tekrar sordu”. “Hayır” diye cevap verdi.” Peygamber (s.a.v.) daha sonra “O düzeltilip teslim edilmesi için neden yazılmadı?” dedi.³⁸ Bu rivayetler bize göstermektedir ki Kur’ân, Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde hem yazılmış hem tertip edilmiş ve hem de cem’ edilmiştir.

2.6. Sûreleri Yazan Kâtipler

Peygamber’in kâtiplerinden bazıları parça parça âyetleri değil, bilakis sûreleri yazmışlardır.³⁹ Bu yazma işi şu şekilde olmuştur: Vahiy parça parça geldiğinden sûrenin bitmesine kadar geçici malzemeler üzerine yazılmış, sonra daha uygun malzeme üzerine kopya edilmiştir. Bir sûrenin tamamının inmesi biter bitmez kâtipler, Hz. Peygamber’in gözetiminde son şeklini vermek üzere âyetleri bulunmaları gereken sıraya yerleştirmişlerdir. Önce deri parçalarına yazılan bu âyetler, sicil gibi hazırlanan sayfalara aktarılmış, böylece Resulü Allah’ın işareti ile her sûrenin aynı bölümleri bir araya getirilmiştir. Bu konuda Muhammed Hamîdullah bize Menâzır Ahsen Gılânî’nin (öl. 1956) şu tespitini sunmaktadır: “Vahiylere parçalar halinde gelmesi sebebiyle bunlar önce, geçici olarak küçük eşyalar üzerine yazılıyor ve böylece nâzil olan sûrenin tamamlanmasına kadar bekletiliyor, sonra daha munasip ve uygun diğer malzeme üzerine geçiriliyordu.”⁴⁰ Beyhâkî de (öl. 1066); “Kanaatimce bundan maksat, ayrı ayrı zamanlarda inen âyetleri Hz. Peygamber’in nezaretinde sûreler halinde derlemektir.”⁴¹ diyerek bu görüşü desteklemiştir.

2.7. Yazı Malzemeleri

Kur’ân’ın üzerine yazıldığı malzemeler hakkında ilk ve en önemli kaynak yine Kur’ân’ın kendisidir. Kur’ân’da yer alan vahiy malzemelerinin ismini şöyle sıralayabiliriz; *Kalem, harir, dihan, rakk-ı menşûr, sicil, suhuf, kırtas, kitâb, midâd*. Bunlarla birlikte; *rikâ, lihaf, usub, ektaf, edla, levh ve kadîm*⁴² de yazı malzemeleri olarak kullanılmıştır. Ancak Resulü Allah döneminde özel kâtiplerin ve zengin sahabilerin kullandığı yazı malzemelerinin başında deri gelmektedir. Hz. Ömer’in Müslüman olmasına vesile olan yazılı Kur’ân varakları,⁴³ hicretten önce Müslüman olan ve Akabe Bi’âtî’na katılan,

³⁸ Ebu Sa’îd ‘Abdu’l-Kerim İbn Muhammed İbn Mansur es-Sam’ânî, *Âdâbu’-imla’ ve istimla’* (Beirut: Daru’l-Kütübîl- ‘İlmiyye, 1981), 77.

³⁹ Muhammed Beyyûmî Mihrân, *Dirâsetün târihiyyetün mine’l-Kur’âni’l-Kerim* (Riyad: 1980), 24

⁴⁰ Hamidullah, *Kur’ân-ı Kerim Tarihi* (Erzurum: 1978), 43

⁴¹ Zerkeşi, *el-Burhân*, 2/354.

⁴² Ramyâr, *Târîh-i Kur’ân*, 276, 50; Ebu’l-Fadl Cemâluddîn Muhammed İbn Manzur, *Lisânu’l-Arab*, tsh. Emin Muhammed Abdulvahhâb ve Muhammed Sâdık el-Ubeydî (Beirut-Lübnan: 1996), 5/291.

⁴³ Bk. Abdu’l-Melik b. Hişam b. Eyyûb el-Hımyerî, *es-Siretü’n-nebeviyye* (Kahire: 1955), 1/344; Muhammed İbn Sa’d, *es-Siretü’n-nebeviyye mine’t-Tabakâti’l-kübrâ* (Kahire: 1989), 3/267-268; Celâleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr es-Suyûtî, *Târîhu’l-hulefâ* (Mısır: 1952), 109-110

Rafî b. Malik'e verilen o zamana kadar vahyolunan âyet ve sûrelerin yer aldığı Kur'ân metni,⁴⁴ Uhud savaşında şehid düşmeden önce Hz. Hamza'nın o zamana kadar inen ayetlerin yer aldığı Mushaf⁴⁵ deri üzerine yazılmıştı.⁴⁶ Bu misallerden, Mekke ve Medine'de o zaman parşömenin mevcut olduğunu, özel parçalar halinde yolculuklarda kullanıldığını⁴⁷ ve bunlara vahiylerin yazıldığını anlıyoruz.⁴⁸ Hicret esnasında Hz. Ebubekir'in yanında deriden bir yazı malzemesinin bulunduğu ve Süraka b. Malik'e (öl. 24/645) Hz. Ebubekir tarafından bir belgenin yazıldığı⁴⁹ tarihen sabittir.

2.8. Vahiy Kâtipleri

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yanında sürekli vahiy yazacak kâtipler bulunurdu. Bunların başında Hz. Ali, Hz. Osman ve Hz. Ebubekir bulunmaktadır. Müslümanların işkence gördüğü zamanlarda da hicret esnasında da bunlardan en az biri yanında bulunuyordu. Bunlar aynı zamanda bu zor şartlar altında bile yazı malzemelerini yanlarında bulunduruyorlardı. Ayrıca Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ashabına ellerinde Mushaf ile düşman bölgelerine gitmemeleri konusunda uyarması da Kur'ân'ın birçok kişi tarafından yazıldığının en önemli kanıtlarıdır.⁵⁰ Görüldüğü gibi yazma faaliyeti gazve, seriyye ve hicret esnasında da devam etmiştir.⁵¹ İster vahiy yazarlar ister mektupları yazarlar olsun Hz. Peygamber'in (s.a.v.) 43 civarında kâtibinin⁵² olması vahyin yazıldığının en açık delilidir.

2.9. Ücretli Mushaf Yazıcıları

Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında yazı ve imlâda maharetli olan sahabeler vardı. Bunlar mushaf yazma işi ile meşgul olur ve oradan aldıkları ücretle geçimini sağlardı. Bazı insanlar bu kazancın helal olup olmaması konusunda şüpheye kapılmışlar ve Peygamber Efendimizin huzuruna çıkıp durumu arz etmişler ve Peygamber Efendimiz de şöyle buyurmuştur: *احق ما اخذتم علىه اجرا كتاب الله تعالى*. Yani “ücret aldığınız şeyler arasında en çok ücret

⁴⁴ Hamidullah, *Kur'ân-ı Kerim Târihi* (Erzurum: 1978), 44

⁴⁵ Ramyâr, *Târih-i Kur'ân*, 334; Şâhin, *Târihu'l-Kur'ân*, 126

⁴⁶ Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-Itkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân* (İstanbul: 1978), 1/78

⁴⁷ Müslim, “İmâre”, 24; İbn Mâce, “Cihad”, 45; Hanbel, *Müsned*, 8/121; Ebû Dâvud, “Cihad”, 89.

⁴⁸ Daha fazla bilgi için bkz. Hayrettin Öztürk, “Hazreti Peygamber (A.S) Döneminde Kur'an Ayetlerinin ve Surelerinin Tesbit ve Tertibi Hakkında Bir Değerlendirme”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/20-21 (Mart 2005), 213-235.

⁴⁹ Muhammed Hamidullah, *Mecmûatü'l-vesâiki's-siyâsiyye li'l-ahdi'nebevi* (Kahire:1958), 12; İmâmu'ddin İsmail İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye fi't-târih* (Kahire:1963), 5/348

⁵⁰ Muhammed Bâkr el-Meclisî, *Bihârü'l-envâr fi ahbârî'l-eimmeti'l-ethâr* (Tahran: 1312), 2/19, 46

⁵¹ Buhârî, “Menâkibu'l-Ensâr”, 45; Nesâî, “Kasâme”, 47; Hanbel, *Müsned*, 4/176.

⁵² Muhammed b. Lütü ed-Dabbağ, *Lemhât fi 'ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: 1990), 102; Abdu'l-Hay el-Kettâni, *et-Terâtibu'l-idâriyye*, trc. Ahmet Özel (İstanbul: İz Yayıncılık, 1990), 1/201.

alma hakkınız Allah'ın kitabının kitâbetidir.”⁵³ Abdullah İbn Abbâs'a vahyi yazmanın ücreti hakkında sorulmuş o da “vahiy kâtipleri musavverlerdir (yani yazılmış harflerin tasvirini/suretlerini yazarlar), onlar ellerinin kazancını yerler.”⁵⁴ demiştir.

3. KUR'ÂN'IN HZ. MUHAMMED (S.A.V.) DÖNEMİNDE CEM' EDİLMESİ

Kur'ân'ın, Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde cem' edildiğini söyleyen bazı âlimler vardır. Bunların başında Hind alt kıtası âlimlerinden Hamîdüddîn Abdulhamîd el-Ferâhî (1863-1930) gelmektedir. Hamîduddîn el-Ferâhî bu konuyu Kur'ân ayetleri ışığında incelemiş ve Kur'ân'ın Peygamber'in (s.a.v.) yaşadığı dönemde bir araya getirildiği ve düzenlendiği sonucuna ulaşmıştır.⁵⁵ Biz burada önce Ferâhî⁵⁶ sonra da diğer âlimlerin görüşlerini değerlendireceğiz.

3.1. Kur'ân'ın Cem Edildiği İddiası

3.1.1. Hamîduddîn Abdulhamîd el-Ferâhî'nin görüşü

Ferâhî konuyu, Kıyamet suresinin 16-19 âyetleri ışığında değerlendirmektedir. Âyet meâlen şöyledir:

“(Ey Muhammed!) Onu (vahyi) çarçabuk almak için dilini kımlatma. Şüphesiz onu toplamak ve okumak bize aittir. O halde, biz onu okuduğumuz zaman, onun okunuşuna uy. Sonra onu açıklamak da bize aittir.”⁵⁷

Ferâhî'ye göre âyette geçen “cem” (toplamak) kelimesi çeşitli olaylar üzerine farklı tarihlerde indirilen Kur'ân âyetlerinin bir araya getirilerek toplanmasını ifade etmektedir. Ona göre bu âyetlerden çıkan sonuç şudur:

Birincisi; Kur'ân Peygamber (s.a.v.) hayatta iken bir araya getirilmiş ve belirli bir düzen içinde kendisine okunmuştur. Eğer bu vaat Peygamber'in (s.a.v.) vefatından sonra gerçekleştirilmiş olsaydı, “Biz onu okuduğumuz zaman, onun okunuşuna uy” âyeti bir anlam ifade etmezdi.

İkincisi; “Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu

⁵³ Ebû Muhammed Vecîhüddîn Abdurrahman b. Ali İbnü'd-Deybe eş-Şeybânî, *Teysîru'l-vusûl ilâ câmi'i'l-usûl min hadîsi'r-resûl*, thk. Hâmid Abdullah el-Mahallâvî et-Temîmî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1997), 2/263.

⁵⁴ İmâdi, *Cem'ul-Kur'ân*, 190.

⁵⁵ Abdullatif Rahmânî, *Târîhu'l-Kur'ân* (Lahor: Matbaa Şuffe, 2001), 24-94; İmâdi, *Cemu'l-Kur'ân*, 376-388, 392-393; Muhammed Ebu'l-Kâsım el-Hûî, *el-Bayân fî tefsiri'l-Kur'ân* (Kum: el-Matba'atü'l-İlmiyye, 1974), 257-278; Daha detaylı bilgi için bk. Shehzad Saleem, *Collection of the Qur'ân: A Critical and Historical Study of Al-Farâhî's View* (A thesis submitted to the University of Wales Lampeter in fulfilment of the requirement for the degree of Doctor of Philosophy: 2010), 36.

⁵⁶ Hamîdüddîn Abdulhamîd el-Ferâhî, *Tefsîru sûretü'l-Kiyâme min nizâmi'l-Kur'ân ve te'vîli'l-Furkân bi'l-Furkân* (Azamgarh: Dâire-i Hamîdiyye, 1403 H), 10-16.

⁵⁷ Kıyâme, 75/16-19.

*yapmazsan onun verdiği peygamberlik görevini yerine getirmemiş olursun*⁵⁸ âyeti genel bir emri ifade etmektedir ve Peygamber'in (s.a.v.) düzenlenmiş, tertip edilmiş bu yeni okuyuşa göre okuması emredilmektedir. Bu da Levh-i Mahfuz'daki ile aynıdır.⁵⁹

Ferâhî bu görüşünü rivayetlerle de teyit etmektedir.⁶⁰ Örnek olarak:

(1) Hz. Peygamber (s.a.v.) Kur'an'ın tüm sûrelerini bir sıraya göre insanlara okumuştur.⁶¹ Bu okuyuş günümüzdeki sûre ve âyet sıralamasına göre olmuştur. Zira bu sıralamanın Peygamber dışında biri tarafından sıralanması söz konusu olamaz.

(2) Hz. Peygamber (s.a.v.) ashabına, inen âyetleri sûrelerin belirli yerlerine yerleştirmelerini söylemiş, sahabe de bu emri titizlikle uygulamıştır.⁶² Böylece âyet ve sûreler bugünkü sıraya göre tertip edilmiştir.

(3) Hicretin ikinci yılından itibaren her ramazan ayında Kur'an, Cebrail tarafından Peygamber'e okunmuş, Peygamber de Cebrail'e okumuş, böylece yanlıkların önüne geçilmiş ve Peygamberin vefat yılında bu iki kez gerçekleşmiştir. Buna da *arza-i ahîre* ismi verilmiştir.⁶³ Daha sonra da Hz. Peygamber (s.a.v.), Kur'an'ı Cebrail'den aldığı şekliyle ümmetine öğretmiştir.

3.1.2. Klasik müfessirlerin görüşü

Âlimlerin büyük çoğunluğu⁶⁴ bu âyetleri, Peygamber'in (s.a.v.) tanınmış sahabelerinden Abdullah İbn Abbâs'a atfedilen rivayet ışığında yorumlamaktadırlar. İbn Abbâs'a göre, Cebrail (a.s.) Peygamber'e (s.a.v.) bir vahiy geldiğinde, Peygamber (s.a.v.) dudaklarını ve dilini kımıldatırdı.⁶⁵ Bunun üzerine Allah (c.c), vahyi çarçabuk almak için dilini kımıldatma, onu hafızanda toplamak bizim sorumluluğumuzda, biz onu indirdiğimizde dikkatlice dinle, sonra şüphen olmasın ki, onu açıklamak da bize aittir⁶⁶ buyurmuştur.

Eğer bu rivayet doğru ise burada Abdullah İbn Abbâs, *cem*'den maksadın indirilen âyetlerin bir kitapta toplanmasını değil, Cebrail'in getirdikleri

⁵⁸ Mâide, 5/67.

⁵⁹ Ferâhî, *Tefsîru sûretü'l-Kıyâme*, 15; Saleem, *Collection of the Qur'an*, 36.

⁶⁰ Detaylı bilgi için bk. Saleem, *Collection of the Qur'an*, 36.

⁶¹ Buhârî, *el-Câmiu's-sahih*, 1/265, (no: 731); 4/1611, (no. 4166); Ebu'l-Hüseyn Müslim İbn Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-sahih* (Beyrut: Dâru İhyâit-Türâsî'l- 'Arabî, ts.), 1/447, (no: 647).

⁶² Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 5, 10 (no. 8007); Ebû Dâvûd, *Sünen*, 1/208, (no. 786); Tirmizî, *Sünen*, 5/272, (no. 3086).

⁶³ Buhârî, *el-Câmiu's-sahih*, 4/4, 1911, (no. 4712).

⁶⁴ Ebû Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Câmiu'l-beyân 'an te'vil-i 'âyi'l-Kur'an* (Beyrut: Dâru İhyâit-Türâsî'l- 'Arabî, 2001), 29/222-227; Ebü'l-Kâsım Muhammed İbn Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki't-tenzil ve 'uyûni'l-akâvil fi vucûhi't-te'vil* (Beyrut: Dâr İhyâit-Türâsî'l- 'Arabî, ts.), 4/662; Fahreddin Muhammed İbn Ömer er-Râzî, *et-Tefsîru'l-kebir* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2000), 30/197-199; Detaylı bilgi için bk. Saleem, *Collection of the Qur'an*, 37.

⁶⁵ Buhârî, *el-Câmiu's-sahih*, 4/1876, (no: 4644); Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 6/503, (no:11635).

⁶⁶ Bk., Buhârî, *el-Câmiu's sahîh*, 6/2736, (no: 7086); Müslim, *el-Câmiu's-sahih*, 1/330, (no. 448).

ile Peygamberin kalbinde olanın bir araya getirilmesi yani hafıza yoluyla ezberlenmesini kastetmektedir. Ferâhî, bu ayetlerdeki *cem* kelimesinin parçalar halinde indirilen Kur'ân'ın bir araya getirilmiş ve düzenlenmiş son halini ifade ettiğini düşünmektedir. Diğer taraftan İbn Abbâs'a atfedilen rivayete dayanan genel görüşe göre *cem'* ifadesi, Peygamberin kalbine vahyedilen kısmın var olan kısım ile bir araya getirilmesini ifade etmektedir.

Cem' kelimesi lügatlerde, "bir yerde olmayan şeyin bir araya getirilmesi, dağınık bir şeyin bir yerde toplanması, nesneyi dağınık halden kurtararak birleştirmek"⁶⁷ anlamlarında kullanılmaktadır. *Cema'a* kelimesinin farklı çekimleri bu anlamda Kur'ân'da çokça kullanılmaktadır.⁶⁸ Bir metne gönderme yapılarak kullanıldığında bu kelime sadece parçaların bir araya getirilmesi anlamını taşır.

Shehzad Saleem, Kur'ân'da kullanılan *cem'* tabirinin, İbn Abbâs'a atfedilen rivayette aktarılan açıklamalara uymadığını belirtmiş ve şöyle demiştir: Eğer mesele, rivayette geçtiği üzere, ayetlerin hiçbirinin kaybolmayacağı yönünde Peygambere garanti vermekse, o halde neden Kur'ân bu amaçla *cem'* kelimesini kullanmış da *hafaza* ve *qara'a*⁶⁹ kelimelerini kullanmamıştır.⁷⁰

Ayrıca Shehzad Saleem, Şebîr Ahmed Ezher Mayratî'nin⁷¹ bu rivayetin *munkati'* (kesik)⁷² olduğunu söylediğini ifade etmektedir.⁷³ Çünkü Kıyâmet Suresi Mekke'de inmiştir. Bu sure indiğinde İbn Abbâs henüz doğmamıştı. O halde bu rivayete nasıl itimat edilebilir? Örneğin, Sa'îd b. Cübeyr, İbn 'Abbâs'ın Peygamberin dudaklarını oynattığı gibi dudaklarını oynattığını söylemektedir.⁷⁴ Eğer bu sûre indiğinde İbn Abbâs henüz doğmadıysa bu sözleri nasıl söylemiş olabilir? Bu sözler ona yanlış bir şekilde atfedilmektedir.

Sa'îd b. Cübeyr (öl. 94-95/713-714), İbn Abbâs'tan hem doğrudan hem de dolaylı yoldan hadisler rivayet etmiştir. Eğer Sa'îd b. Cübeyr, İbn-i Abbâs'tan doğrudan hadis rivayet etmişse bunu her zaman *haddesenî İbn 'Abbâs* (İbn-i Abbâs bana rivayet etti), veya *semi'tu İbn 'Abbâs* (İbn

⁶⁷ Ebû Bekr Muhammed İbn Hasan İbn Düreyd, *Cemheretü'l-lüga* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 426 H), 1/550; İbn Manzur, *Lisânu'l-'Arab*, 8/53; Mecduddin el-Firûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, "el-cem" mad. (Beyrut: ts.); M. Asım Efendi, *Kamûs Tercümesi*, 4/3296, "مجمع" md.

⁶⁸ Örnek olarak bk. Âl-i İmrân, 3/25; Mâide, 5/109; Yûnus, 10/58; Kehf, 18/70; Casiye, 5/16; Kıyâmet, 75/3; Hûmeze, 104/2.

⁶⁹ Âlâ, 87/8 ayetinde "Onu Biz sana okutacağız ve sen unutmayacaksın" buyurulmaktadır.

⁷⁰ Saleem, *Collection of the Qur'an*, 43.

⁷¹ Şebîr Ahmed Ezher Mayretî, *Sahih-i Buhârî kâ mutâla'ah* (Lahore: Dâru't-Tezkîr, 2005), 18-24 akt. Shehzad Saleem, *Collection of the Qur'an*, 43, 45.

⁷² Munkati'; senedinde kopukluk bulunan her eşit rivayet mânasında kullanılmıştır. Bk. Mehmet Efendioğlu, "Munkati'", *TDVİA*, (İstanbul: 2006), 32/12-13.

⁷³ Saleem, *Collection of the Qur'an*, 45

⁷⁴ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, 1/6 (no: 5); Müslim, *el-Câmiu's-sahîh*, 1/330 (no: 448); Şihâbuddîn Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. İbnü'l-Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî* (Kahire: Dâru'r-Reyyân, 1987), 8/554.

Abbâs'tan duyduğum) veya *ahbaranî İbn Abbâs* (İbn Abbâs beni bilgilendirdi) şeklinde belirtmiştir. Eğer dolaylı yoldan İbn Abbâs'tan rivayet etmiş ise ya aradaki kişinin adını söylemiş, örneğin; *haddesenî Mücâhid 'an İbn 'Abbâs* (Mücâhid bana İbn Abbâs'tan aktardı) ve *haddesenî 'Ikrimê 'an İbn 'Abbâs* (İkrimê, İbn Abbâs'tan rivayet etti) veya hiçbir isim söylemeden sadece *'an İbn 'Abbâs* (İbn Abbâs'tan) *demıştır*. Tartışmaya konu rivayet dikkate alındığında, eğer tüm çeşitleri analiz edilirse istisnasız tamamında *'an İbn 'Abbâs* (İbn Abbâs'tan) ifadesinin olduğunu görürüz. Her hâlükârda, Saîd bunu İbn Abbâs'tan rivayet eden birisinden duymuştur. Burada Shehzad Saleem, Mayratî'nin yukarıdaki eleştirisinin oldukça sağlam olduğunu, rivayetlerin tümünün Saîd b. Cübeyr'in doğrudan İbn Abbâs'tan naklettiğini belirtmediğini, dolayısıyla Mayratî'nin bu rivayetinin *munkatî* (kesik) olduğunu ve güvenle İbn Abbâs'a atfedilemeyeceği sonucuna varmakta haklı olduğunu söylemektedir.⁷⁵

Bu durumda Ferâhî'nin yorumu, ilgili âyetlerdeki kelimelerin hem geleneksel anlamı ile hem de Kur'ân'ın diğer âyetleri ile destelenmektedir. İbn Abbâs'ın rivayetine dayanan genel yorum ise âyetin tefsiri ile tam uyuşmaktadır. Dahası, İbn Abbâs'a atıf da zayıf gerekçelere dayanmaktadır.

3.2. Kur'ân'ın Cem' Edilmediği İddiası

Hız. Peygamber (s.a.v.) vefat ettiğinde, Peygamber'in gözetiminde Kur'ân'ın bir araya getirilmediği bazı rivayetlerde nakledilmektedir. Bunlardan biri Zeyd b. Sâbit'ten gelen şu rivayettir. İbrâhim er-Ramâdî, Süfyan'dan; Süfyan, İbn Şihâb ez-Zührî'den o da Ubeyd İbn es-Sabbâk'tan, o da Zeyd b. Sâbit'ten rivayet etmiştir. Zeyd b. Sâbit şöyle dedi: "Peygamber vefat etti ve Kur'ân bir araya getirilmemişti. Ağaç kabuğu, ağaç gövdesi, palmiye dal ve yaprakları üzerine yazılmıştı."⁷⁶

Tamanna İmâdî, bu rivayetin rivayet zinciri hakkında ayrıntılı bir eleştiri yaparak rivayetin *munkatî* olduğunu, raviler arasında 'Ubeyd İbn es-Sabbâk ile İbn Şihâb ez-Zührî olduğunu söylemiştir. 'Imâdî'ye göre bu iki ravinin rivayetleri şüphelidir.⁷⁷

3.2.1. Kur'ân'ın cem' edilmediğini iddia eden ravilerin tenkidi

3.2.1.1. 'Ubeyd İbn es-Sabbâk (50-118 H)

Temennâ 'Imâdî bize; 'Ubeyd'in, meçhûl'l-hal/bilinmeyen bir şahıs ol-

⁷⁵ Saleem, *Collection of the Qur'ân*, 45-46.

⁷⁶ Hanbel, *Fedâilü's-sahâbe*, 1/390 (no: 591); Ebû Muhammed 'Abdullah İbn Müslim İbn Kuteybe, *Garibu'l-hadis* (Bağdad: Matba'atü'l-Âni, 1397 H), 3/668.

⁷⁷ 'Imâdî, *Cem'ul-Kur'ân*, 120-127; Saleem, *Collection of the Qur'ân*, 107-110.

duğunu, selefleri hakkında da hiçbir şey bilinmediğini, Tâif'li olduğunu ancak hayatı hakkında İbn Sa'd'ın Tabakât'ında sadece bir satırlık bilgi olduğunu, yaptığı bütün rivayetlerin kusurlu olduğunu ve Zeyd b. Sâbit'ten yaptığı rivayetinin durumunun da aynı olduğunu bildirmektedir. 'Imâdî, Tezkiretü'l-Huffâz'a dayandırdığı bir görüşe göre 'Ubeyd İbn es-Sabbâk'ın 118 yılında vefat ettiğini söylüyor. Yine 'Imâdî, İbni Hacer'e atıfla; Zeyd b. Sâbit'in de ölüm tarihinin hicri 45, 48, 51 ve 54 olduğu hususlarında tartışma olduğunu, bu sebepten Zeyd b. Sâbit öldüğünde 'Ubeyd İbn es-Sabbâk'ın daha doğmadığını ifade ediyor. Bu rivayetlerin en zayıfı olan H. 54 yılını alsak bile Zeyd öldüğünde 'Ubeyd, 4 ya da 5 yaşından fazla değildi. Bu durumda Zeyd b. Sâbit'ten onun vasıtasız rivayeti sahih olamaz diyor. Yani 'Ubeyd İbn es-Sabbâk, Zeyd b. Sâbit'le hiç karşılaşmamıştır. Bu sebepten 'Imâdî'ye göre rivayet zinciri *munkatî'dir*.⁷⁸

'Ubeyd hakkındaki 'Imâdî'nin bu olumsuz görüşlerine rağmen onu güvenilir bir insan olarak kabul edenler de olmuştur ki bunların başında Müslim (öl. 261/875)⁷⁹, el 'İclî (öl. 261/875)⁸⁰ ve İbni Hibbân (öl. 354/965)⁸¹ gibi otoriteler gelmektedir.

3.2.1.2. İbn Şihâb ez-Zührî⁸² (öl. 124/742)

'Imâdî'ye göre, İbni Şihâb ez-Zührî (52-124/670-742), rical ehli tarafından güvenilir bir kişi olarak kabul edilmekle birlikte buna karşı deliller de vardır. Hz. Âişe'yi⁸³ küçümseyen birçok hadisin isnad zincirinde ismi geçmektedir. Bu onun kişiliği hakkındaki şüpheleri artırmaktadır. Bu sebepten onu *idrâc*⁸⁴ *tedlis*⁸⁵ ve *irsâl*⁸⁶ yapmakla suçlayanlar olmuştur.⁸⁷

İdrâc, *tedlis* ve *irsâl* tüm otoriteler tarafından yasaklanmıştır. Fıkıh, Hadis ve Usûl âlimleri bu konuda ittifak etmişlerdir. Çünkü *idrâc*, bir gizleme ve sahtekârlıktır ve bir şeyi onu söylememiş kimseye atfetmedir. *Tedlis*, yalanın kardeşi kabul edilmiş ve *irsâl* de makbul hadis şartlarını yerine getirmediğinden otoriteler tarafından zayıf kabul edilmiştir.⁸⁸

⁷⁸ 'Imâdî, *Cemu'l-Kur'an*, 120-127

⁷⁹ Ebû'l-Hüseyn Müslim İbn Haccâc el-Kuşeyrî, *et-Tabakât* (Riyâd: Dâru'l-Hicre, 1991), 1/233.

⁸⁰ Ahmed b. Abdullah b. Sâlih el-'İclî, *Ma'rifetü's-sikât* (Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1985), 2/116.

⁸¹ Ebû Hâtim Muhammed el-Busti İbni Hibbân, *es-Sikât* (b.y., Dâru'l-Fikr, 1975), 5/133.

⁸² Tamannâ 'Imâdî, *İmâm Zührî ve İmâm Taberî* (Karaçi: Rahmân Publishing Trust, 1994); Saleem, *Collection of the Qur'an*, 107-110.

⁸³ Bk. Hâlid Meş'ûd, "Muhammad İbn Şihâb ez-Zührî", *Tedebbür*, No. 21 (1987), 7-9.

⁸⁴ Hadis ilminde bu ifade, ona ait olmayan bir şeyin herhangi bir uyarı yapılmadan hadise eklenmesi anlamına gelir. Bk. Mahmûd Tahhân, *Teysîru mustalihu'l-hadis* (Karaçi: Kadimî Kütüb Hâne, ts.), 102.

⁸⁵ İsnâd'da tedlis, rivayeti aktaran kişinin, rivayeti doğrudan bahsettiği kişiden almadığı halde doğrudan almış gibi aktarmasıdır. Bk. İbn Salâh, *Mukaddime* (Multan: Farûki Kütüb Hâne, 57 H), 34.

⁸⁶ İrsâl, Tâbi'inden önceki kişiden isnadın başlangıcında bahsedilmemesidir. Bk. Tahhân, *Teysîr*, 70.

⁸⁷ 'Imâdî, *İmâm Zührî and İmâm Taberî*, 80-90.

⁸⁸ Hatîb Bağdâdî, *el-Kifâye* (Haydarabad: Dâ'iretü'l-Ma'ârif, 1357 H), 356; Tahhân, *Teysîr*, 71.

İmam Şâfiî (öl. 204/820) ve Dârekutnî (öl. 385/995); İbn Şihâb ez-Zührî'yi *tedlîsle*⁸⁹ suçlamışlardır. Ebu Dâvûd (öl. 275/889); Zührî'nin rivâyet ettiği hadislerin yalnızca yarısının müsned,⁹⁰ gerisinin mürsel⁹¹ olduğunu, Yahya b. Saîd el-Kattân (öl. 198/813); onun irsalinin “rüzgâr gibi”⁹² bir değerinin olmadığını, istediği zaman bir ravinin ismini açıkladığını ve istediği zaman ismini gizlediğini,⁹³ İmam Şâfiî; onun *irsâlinin* hiçbir değeri olmadığını çünkü Süleyman İbn Erkam gibi güvenilir olmayan bir kimseden rivayet ettiğini,⁹⁴ Buhârî; bir hadisi rivayet ederken, çoğu kez kendinden cümleler eklediğini ve bunlardan bazılarının mürsel, bazılarının da kendi cümleleri olduğunu⁹⁵ söylemişlerdir. Zührî, kendi sözleri ile Peygamber'in sözünü karıştırdığından çağdaşlarından bazıları onun kendi sözlerini Peygamber'in sözlerinden ayırmasını istemiştir.⁹⁶

Yukardaki bu bilgiler onun güvenilirliği hakkında soru işareti oluşturmaktadır. Bu durumda Ubeyd İbn es-Sabbâk ve İbn Şihâb ez-Zührî'nin, “Resulüllah vefat ettiğinde Kur'ân toplanmamıştı” rivayetini sahih olarak kabul etmemiz mümkün gözükmemektedir.

İkinci husus da Kur'ân'da nesh olma ihtimalinin Kur'ân'ın toplanmasına engel olacağı fikridir. Meselâ; Hattâbî (öl. 388/998) ve Zerkeşî (öl. 794/1392) gibi klasik bilim adamları bazı ayetlerin neshedilme ihtimaline karşılık Kur'ân'ın kitap haline getirilmediğini söylemeleridir.⁹⁷ Zerkeşî; Kur'ân'ın Peygamber döneminde yazılmasının, özgünlüğüne hanel getireceğini ve karışıklığa neden olacağını söylerken; Hattâbî de Kur'ân'ın tamamının yazılmasına rağmen, tek bir mushaf haline getirilmediğini ve sûrelerinin düzenlenmediğini bildirmektedir. Bu Kur'ân'da nesh var mıdır? sorusunu akla getirmektedir.

⁸⁹ 'İmâdi, *İmâm Zuhri and İmâm Tabari*, 137; Ebû'l-Fadl Ahmed b. 'Alî b. Hacer el- 'Askalâni, *Tabakâtü'l-müde'llisîn* (Amman: Mektebetü'l-Menâr, 1983), 45.

⁹⁰ İsnad zincirinde kopukluk olmayan ve Peygamber'e (s.a.v.) kadar uzanan hadislerle verilen isimdir. Bk. Tahhân, *Teyisîr*, 134.

⁹¹ 'İmâdi, *İmâm Zuhri and İmâm Tabari*, 136-137; Ebû 'Abdullah Şemsüddin Muhammed İbn Ahmed İbn 'Osmân İbn 'Abdullah ez-Zehabi, *Tezkiretü'l-huffâz* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l- 'İlmiyye, ts.), 1/109

⁹² Ebû'l-Fadl Ahmed İbn 'Alî İbn Hacer el- 'Askalâni, *Tehzibü't-tehzib* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1984), 9/398.

⁹³ Zehebi, *Tezkiretü'l-huffâz*, 1/111.

⁹⁴ Abdullah ez-Zehabi, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ'* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1992), 5/338-339.

⁹⁵ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim el-Buhârî, *Târihu'l-Kebîr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l- 'İlmiyye, ts.), 3/286; Ebû'l-Ferec Zeynüddin İbn Recep el-Hanbelî, *Fethu'l-bârî* (Cidde: Dâru İbnu'l-Cevzi, 1996), 5/286.

⁹⁶ Şemsüddin Muhammed İbn 'Abdurrahmân es-Sahâvi, *Fethu'l-muğîs* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l- 'İlmiyye, 1403/1996), 1/247; 1/267-268.

⁹⁷ Suyûtî, *İtkân*, 1/202; Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/297.

3.3. Kur'ân'da Nesh İddiası

Neshi ve nesihle ilgili âyetleri; siyâk, sibâk ve kelâmın nazmı ışığında değerlendirdiğimizde neshin iki türü ile karşılaşırız: Birincisi; geçmiş dinlere ait hükümlerin neshi. İkincisi de Kur'ân'ın kendi içinde olan nesih. Önce birinci nesh türü ile başlayalım:

3.3.1. Geçmiş dinlere ait hükümlerin neshi

Nesih'den bahseden Bakara 106. Ayette şöyle buyurulmaktadır:

“Biz bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturursak (ertelersek) mutlaka daha iyisini veya benzerini getiririz. Allah'ın her şeye kadir olduğunu bilmez misin?”⁹⁸

Allah'ın dini, Hz. Âdem'den günümüze kadar aynıdır ancak şeriatlarda fark vardır ve insanlık farklı aşamalardan geçerek gelişmektedir. O yüzden resul-ler bu gelişmenin hangi aşamasında gelmişlerse, o aşamaya göre kendilerine öğretiler verilmiştir. Bunların bir kısmı değişmez hükümlerdir ve değişmez olarak kalırlar. Bir kısmı da ilgili döneme göredir. Nitekim sonraki resul geldiğinde bazı şeylerde değişiklik olur, bazıları olduğu gibi kalır ve bazıları değişir. İşte buna “nesih” denir. Kur'ân'da *nâsîh ve mensuh* meselesini tedricle (aşama aşama) şeriatın tamamlanması şeklinde anlayabiliriz.⁹⁹ Meselâ; Yahudilerde içki sadece ibadet yerlerinden sorumlu olanlar için haramdı. Fakat İslâm bu bağlamda ilk adımı namaz saatlerinde onu haram kılmakla attı. Sonra tedrici olarak tamamen haram kıldı. Bazı yiyecekler İsrailoğullarının zevki yüzünden ya da gereksiz soruları yüzünden kendilerine haram kılınmıştı. Mesela; deve veya kesilmiş hayvanın bazı kısımlarının yağı (iç yağı). Bu yasak “artık bütün temiz şeyler size helal kılınmıştır”¹⁰⁰ hükmü ile kaldırılmıştır.¹⁰¹ Yahudi ve Hıristiyanlar kendilerine verilen şeriatı unutmuşlar, Allah da unutulmuş kısmından zaruri gördüklerini tekrar kâmil din aracılığıyla yeniden ayağa kaldırmıştır.¹⁰² Böylece öncekilerin semavi sayfalarına ve ilahi şeriatlara eklediklerini İslam nesh edip onların asıl hakikatini sunmuştur.

3.3.2. İslam şeriatında Kur'ân'ın neshi iddiası

İkinci hususa gelince; nâsîh ve mensuh konusu sadece geçmiş şeriatlar ile Hz. Muhammed (s.a.v.) arasında değil hatta Hz. Muhammed'in (s.a.v.) şeriatının kendisinde de zaman açısından gelişmeler olmuştur. Bu durum-

⁹⁸ Bakara, 1/106.

⁹⁹ Emin Ahsen İslâhî, *Tedebbürü Kur'ân*, (Lahor-Pakistan: Faran Foundation, 2009), 1/296-297.

¹⁰⁰ Mâide, 5/5.

¹⁰¹ İslâhî, *Tedebbürü Kur'ân*, 1/309.

¹⁰² İslâhî, *Tedebbürü Kur'ân*, 1/311.

da biz *nesh* kelimesini nasıl anlamalıyız? Hz. Peygamber ve sahabe döneminde bu kelime hangi anlamda kullanılmaktaydı?

Lügatta bu kelime; *yazmak*, *nakletmek*, *devretmek*, *ilga ve izale etmek* anlamında kullanılırken; şeriatte ise, sabit olan bir hükmün belli bir süre sonra kaldırılması anlamına gelmektedir.¹⁰³ Mutezileden bir kısım âlim, Ebu Muslim el-İsfehânî (öl. 322/933), Muhammed Abdüh (öl. 1849/1905),¹⁰⁴ el-Hûî (1899-1992),¹⁰⁵ Eslem Cayrapurî ve son dönemde birçok yazar, “Allah’ın kelimeleri insan düşüncesi ile neshedilemeyecek kadar yücedir.” diyerek Kur’ân’ın Kur’ân’la neshi dışında bir nesih türünü reddetmişler ve Kur’ân’da olamayacağını söylemişlerdir.¹⁰⁶ Şehristânî (öl. 548/1153) ve Seyyid Ahmed Han (1817-1898)¹⁰⁷ gibi müfessirler de nesh teorisini önceki Peygamberlere gelen şeriatların ilgası şeklinde anlayarak önceki şeriatlerin İslâm tarafından neshedildiğini iddia etmişlerdir.¹⁰⁸ Ahmed Hasan, neshin fakihlerin, birbirlerine tezatmış gibi görünen ayetlerin arasını uzlaştıramaması sonucu bu teoriyi ortaya attıklarını düşünmektedir. O, Kur’ân’daki tüm ayetlerin potansiyel olarak uygulanabilme imkânına sahip olduğunu düşündüğü için neshin varlığına inanmamaktadır.¹⁰⁹ Peki, ashap bu kelimeyi nasıl anlamış ve uygulamışlardır?

Ashabın bir kısmı ve ilk devir uleması neshi; *istisna*, *tahsis* veya *âyetin kendinden önceki bir âyeti açıklaması* şeklinde anlamışlardır. Onlar, bir âyetin başka bir âyeti neshettiğini söylemekle, onu açıklamayı veya bir yanlış anlamayı gidermeyi amaçlamakta idiler. Yoksa birinci âyetin ikinci âyet tarafından tamamıyla neshedilip, hükmünün kaldırılmasını kastetmiyorlardı. Ebû İshak eş-Şâtibî (öl. 790/1388), bu konuya *Muvafakat* kitabında bir bölüm ayırmış ve bu görüşü açıklamak için çok sayıda örnek vermiştir.¹¹⁰

Mesela, İbn Abbâs’ın, “*Şairlere gelince, onlara da azgınlara uyar. Görmüyor musun? Onlar nasıl her vadide şaşkın şaşkın dolaşırlar ve onlar yapmadıkları şeyleri söylerler*”¹¹¹ âyetlerini, “*Ancak inananlar, iyi işler yapanlar, Allah’ı çok ananlar ve kendilerine zulmedildikten sonra düşmanlarına üstün*

¹⁰³ İbn Manzûr, *Lisânu’l Arab* (Beyrut: 1996), 4/28; İbnu’l-Bârîzî, *Nâsihu’l Kur’âni’l ‘aziz ve mensûhu*, thk. Hâtim Salih ed-Dâmin (Beyrut:1983), 17; Firûzâbâdi, *el-Kâmusu’l muhit*, 1/271.

¹⁰⁴ Muhammad Abdüh, *Tefsîru’l-menâr* (Kahire: 1954), 2/138.

¹⁰⁵ Hûî, *el-Beyân fi tefsîri’l-Kur’ân*, 287-381.

¹⁰⁶ Ahmad Hasan, “The Theoriy of Naskh”, *Islamic Studies* 4 (1965), 2/109.

¹⁰⁷ Seyyid Ahmad Khan, *Tefsîru’l-Kur’ân* (Lahore: ts.), 137-140

¹⁰⁸ Hasan, *The Theoriy of Naskh*, 2/109.

¹⁰⁹ Hasan, *The Theoriy of Naskh*, 2/184

¹¹⁰ Ebu İshak eş-Şâtibî, *el-Muvafakat* (Kahire: ts.), 3/59-60. Detaylı bilgi için bk. Hasan, *The Theoriy of Naskh*, 2/108.

¹¹¹ Şu’ârâ, 26/224.

*gelmeye çalışanlar böyle değildir*¹¹² âyetinin açıkladığı bir istisna olarak kabul etmişlerdir.¹¹³

Başka bir misal de şudur; Mekkî surelerde müşriklerin saldırılarına karşı Müslümanlardan sabırlı ve tahammüllü olmalarını isteyen birçok âyet vardır.¹¹⁴ Buna mukabil Medenî surelerde, Müslümanların müşriklere saldırmayı ve buldukları yerde onları öldürmeye çağıran birkaç âyet vardır. Bu iki gurup âyet arasında açık bir zıtlık vardır. Müfessirlerin bu iki gurubu uzlaştıramadıkları ve bu yüzden, öncekinin sonra gelen tarafından neshe edildiğine kâil oldukları anlaşılmaktadır. Hâlbuki sabır ve tahammülü emreden Mekkî âyetlerin, Müslümanların, müşriklerin saldırılarına karşılık veremeyecek durumda ve zayıf oldukları zaman vahyedildiği bilinmektedir. Oysa cihadı emreden âyetler Müslümanların güçlendikleri bir döneme aittir. Görülüyor ki, bu farklı hükümler farklı durumlara aittir ve bu yüzden bunlar arasında bir çelişki yoktur.¹¹⁵

Bu açıklamalara göre; Hz. Peygamber'e vahiyler indikçe sahabe tarafından ezberlendiği ve Peygamber tarafından da yazdırıldığı, artık ne hafızada ezberlenenin ne de yazılanların ortadan kaldırılmadığı ve ilk zamanlarda nasıl yazılıp korunmuşsa o şekliyle günümüze kadar geldiği sonucuna varılabilir. Peki, durum böyleyse nasıl olur da nesh sebebiyle Kur'ân'ın toplanması, derlenmesi ya da cem' edilmesi ertelenebilir? Nesih buna nasıl gerekçe olabilir?

'İmâdî'ye göre; Hz. Peygamber döneminde Kur'ân'ın cem' edilip edilmediği endişelerine mahal yoktur. Zira Kur'ân'ın vahyinin Peygamber'in ölümünden çok önce sonuçlanması gerektiğini güçlü bir şekilde öne süren en az iki olay vardır:¹¹⁶

Birincisi, Cebrail, Kur'ân'ı Peygambere her Ramazan'da bir defa okurken, hicretin 10. yılının Ramazan'ında iki defa okumuştur.¹¹⁷ Bu durum ise Kur'ân'ın vahyinin bu zamana kadar tamamlandığını göstermektedir, zira bu okuyuş *el-arzatü'l-ahîre* (son gözden geçirme) olarak adlandırılmaktadır. Peygamberin, hicretin 11. yılında Rebî'ul-Evvel ayında vefat ettiği bilinmektedir ki bu da Kur'ân'ın inzali tamamlandıktan sonra beş ay yaşadığını göstermektedir.

İkincisi, Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından hicri 10. yılın Zilhicce ayında verilen Vedâ Hutbesi'nde, insanlara hitap ediş şekli de vahyin tamamlandığını göstermektedir. Câbir b. Abdullah (öl. 78/697), Vedâ Hutbesi'nin

¹¹² Şu'arâ, 26/227.

¹¹³ Örnekler için bk. Hasan, *The Theoriy of Naskh*, 2/108.

¹¹⁴ Nahl, 16/126

¹¹⁵ Hasan, *The Theoriy of Naskh*, 6/ 195-196.

¹¹⁶ 'İmâdî, *Cem'ul-Kur'ân*, 171.

¹¹⁷ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, 4/1911 (no: 4712)

çeşitli ayrıntılarını kaydederken Hz. Peygamber'den şunları aktarmıştır: “Size, bağlı kaldığınız durumda asla sapıtmayacağınız şu üç şeyi bırakıyorum: Allah'ın Kitabı...”¹¹⁸ Bundan sonra Hz. Peygamber (s.a.v.) üç ay daha yaşamıştır. Bu süre, tüm âyetlerin bir kitap içerisinde bir araya getirilmesini tamamlamaya yetecek bir zamandır.

Bütün bu açıklamalardan sonra şöyle bir sonuca varabiliriz; Kur'ân Hz. Peygamber döneminde baştan sona ezberlenmiş, deri ve diğer yazı malzemeleri üzerine yazılmıştır. Âyet ve sûrelerin tanzimi de Peygamber tarafından yapılmıştır. Bugünkü şekliyle bir Kur'ân mevcut olup adına “Kitâbu'l-İmâm” denmiştir.¹¹⁹

3.4. Kur'ân'ın Cem' Edildiğinin Diğer Delilleri

3.4.1. Kur'ân'da *kitâb* kelimesinin kullanımı

Kur'ân-ı Kerim'in yazıldığı ve cem' edildiğinin önemli bir delili de birçok yerde kendisi için kitap lafzını kullanmasıdır. Nitekim Fatıha suretinden sonra Kur'ân hemen bu sözcüklerle başlar.

﴿الم (۱) ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ﴾ : “*Elif lam mim, işte o kitaptır, onda asla şüphe yoktur.*”¹²⁰

Kitap neye denir?

Kitap aslında, dişi develer her türlü deveden hamile kalmaları diye nesillerini korumak amacıyla müstehcen yerlerini korumak için takılan demir halkaya verilen isimdir. Ondandır yavrularını koklamaları ve böylece emzirmesinler diye burun delikleri birleştirilip halka takılırdı. Bu daha sonra eşyaların birleştirilip halka takma manasında kullanılmaya başladı. Kitap sayfaları birleştirilip içine halka takılırdı.¹²¹

Özetle; lügatte *kitap*, toplanan evrakların demir halkasıyla veya ipele birleştirilmiş evrak toplamına denmektedir. Bu kelime Kur'ân'da farklı ibarelerle geçmektedir. Bu lafızların hepsini burada tartışmanın yeri değildir. Şu kadarını ifade edelim ki; Kur'ân kendisine *kitap* der ve bunda bir araya getirme/bir araya toplama anlamı vardır. Şüphesiz nüzul zamanından beri kendine *kitap* denilsin diye Kur'ân böyle isimlendirilmektedir. Gayet açıktır ki bu isimlerle anılan bir *kitap* bir yerde yazılmış olmalıdır, sadece dağınık evraklar içinde değil evrakları bir araya getirilmiş olmalıdır ki işte o zaman ona *kitap* ismi verilsin.¹²²

¹¹⁸ Müslim, *el-Câmiu's-sahih*, 2/886-891, (no: 1218); Ebû Bekr 'Abdullah İbn Muhammed İbn Ebî Şeybe, *Musannaf* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409 H), 6/133, (no: 30077).

¹¹⁹ Bk. 'İmâdi, *Cem'ul-Kur'ân*, 171-172.

¹²⁰ Bakara 2/1-2.

¹²¹ 'İmâdi, *Cemu'l-Kur'ân*, 380; Firûzâbâdi, *el-Kâmûsu'l-muhit*, 7922 Ketebe maddesi.

¹²² 'İmâdi, *Cemu'l-Kur'ân*, 381.

3.4.2. Kur'ân-ı Kerîm "ince deri = رق منشور 'a yazılmıştır

Kur'ân bize yukarıda zikredilen *kitabın*, رق منشور "rakkın menşur" üzerine yani ceylan derisinden yapılmış büyük kâğıtlar (parşömen kâğıtı) üzerine yazılacağını ifade etmektedir. Bunu açıklayan âyetler şunlardır:

وَالطُّورِ ﴿١﴾ وَكِتَابٍ مَسْطُورٍ ﴿٢﴾ فِي رَقٍّ مَّنْشُورٍ ﴿٣﴾ وَالْبَيْتِ الْمَعْمُورِ ﴿٤﴾

"(Belirli ve malum dağ) Hira, yayılmış ince deri üzerine satır satır yazılmış bu kitap (Kur'ân), bu Beyt-i Ma'mûr (Kâbe), yüksek tavan (gök) ve coşkulu deniz şu hakikate şahitlerdir ki; rabbinin azabı muhakkak gerçekleşecektir."¹²³

Tamannâ 'Imâdi'ye göre; bu âyette geçen "Turun" manası dağdır. Bazıları, Tur dağına Hz. Musa'nın vahiy aldığı dağ olarak bilir. Ona Tûr-i Sînâ= (طور سيناء) denmiştir. Burada *Turun* genel manası kastedilmiştir, *Tûr-i Sînâ* kastedilmemiştir. Kelime الطور "elif lam" ile gelmiştir ve bundan kasıt Mekke'deki meşhur *Hira* dağıdır. Peygamber Efendimiz nübüvvetten önce o dağın bir mağarasına Allah'ı anmak için giderdi. Hz. Cebrail işte o dağda Peygamber Efendimize Allah'ın kitabını getirmiş ve "اقرء اوک" demiştir.¹²⁴ Sonra nasıl yazılacağını da bildirerek adeta Peygamberimize Kur'ân'ın hangi sûre ve âyeti inerse onu tıpkı böyle رق منشور = *rakkın menşur*" sayfalarında yazasın demiştir. İnen âyetler ve sûreler bu şekilde yayılmış ince deriler üzerine yazılmış, küçüklük ve büyüklüklerine göre sıralanmıştır. O yüzden bölümlerden oluştuğu için Allah'ın kitabı hakkında "صحف مكرمة، كتب قيمة" çoğul kipi kullanılmıştır. Böylece Allah (c.c), Peygamber Efendimizin hayatında bütün Kur'ân'ı, ceylan derisinden yapılmış, geniş ince deriler üzerinde bir *kitap* şeklinde ve özel bir tertiple yazdırmıştır.¹²⁵ Şimdi geriye bir şey kalmıştır; yani yazarlar kimlerdir, onlar nasıl insanlardı? Kur'ân-ı Kerîm bunu da açıklamış ve buyurmuştur ki:

فِي صُحُفٍ مُّكْرَمَةٍ ﴿١٣﴾ مَرْفُوعَةٍ مُّطَهَّرَةٍ ﴿١٤﴾

"Kesinlikle hayır! Bu bir öğüttür, dileyen ondan öğüt alır. Bu âyetler saygı değer, yüce ve temiz sayfalarda, muazzez ve vefalı kâtiplerin elinde, şerefli elçiler tarafından indirilmiştir."¹²⁶

"صحف" =suhuf" kelimesi, "صحيفة" =sahîfe" kelimesinin çoğuludur. "صحيفة" =sahîfe", yazılmış evraka denir. Çoğul şeklinde geldiğinde bazen *kitap* için de kullanılır.¹²⁷

"بِأَيْدِي سَفَرَةٍ ﴿١٥﴾ كِرَامٍ بَرَرَةٍ ﴿١٦﴾". Bu âyette Allah'ın, bu aziz kitabı emanet ettiği meleklerin sıfatları beyan edilmektedir. Bu kitap çok saygılı ve çok vefalı

¹²³ Tûr, 1-8; 'Imâdi, *Cemu'l-Kur'ân*, 385.

¹²⁴ 'Imâdi, *Cemu'l-Kur'ân*, 214-217.

¹²⁵ 'Imâdi, *Cemu'l-Kur'ân*, 218-221.

¹²⁶ Abese, 11-16.

¹²⁷ Isrâh Ahmed, "Abese", *Beyânu'l-Kur'ân*, (Lahor: Mektebetü Huddâmu'l-Kur'ân, 2015), 202

meleklerin koruması altındadır, kirli ruhlar buna ulaşamazlar. Bu âyetlerde geçen “sefere = سَفَرَةٌ”nin manası; ‘İmâdî’ye göre kâtiplerdir. Orada Melekler onu yazarlar. Burada yazanlar ve cem’ edenler de en saygın, en iyi kullar olup her türlü tahriften onu korumuşlardır.¹²⁸ Bütün bunlar bize göstermektedir ki; Kur’ân yazılı metinler halinde Müslümanların ve müşriklerin ellerinde mevcuttur.¹²⁹ Müşrikler, bu âyetler hakkında Peygamber ve ashâbı ile tartışıyorlardı. İnsanlar, bilmedikleri bir şey hakkında nasıl tartışıyorlar?

3.4.3. Sandûku’l-Mushaf ve Üstuvânetü’l-Mushaf’ın varlığı

Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde hicretin ilk zamanlarında Mescid-i Nebevî’de “Üstuvânetü’l-Mushaf= “اسطوانة المصحف” adlı bir sütun vardı, o sütunun yanında bir sanduka içerisinde Mushaf kalırdı. Daha sonra o Mushaf, sandıkla beraber kaldırılıp Hz. Hafsa’nın evine bırakıldı. Yezîd b. ‘Ubeyd ile Seleme b. el-Ekva’ (öl. 74/693) arasında geçen olay bu hadiseyi pekiştirmektedir. Seleme b. el-Ekva’ vaktiyle Mushaf’ın bulunduğu sütunun yanında nâfile namazlarını kılmaya çalışıyordu. Yezîd’in; namazlarını neden orada kılıyorsun dediğinde Seleme’nin “Ben Resulullah’ı gördüm. (Namaz kılmak için) burayı arzuladı.”¹³⁰

‘İmâdî, Allâme Bedreddîn Aynî’nin (öl. 855/1451) de Sahih-i Buhari ve Sahih-i Müslim’in şerhi Umdetu’l-Kârî’de bu sandık hadisini zikrettiğini ve orada Mushaf için bir sandık olduğunu ve Mushaf’ın onun içine konduğunu söylemiştir.¹³¹ Sahabe, Kur’ân’larını bu Mushaf’tan nakletmişlerdir. Daha sonra Hz. Peygamber (s.a.v.) o Mushaf’ı sandığıyla beraber Hz. Hafsa’nın hücreğine koydurmuştur ve o Mushaf, Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminden Hz. Hafsa’nın ölümüne kadar onda kalmıştır.¹³²

SONUÇ

Bu çalışmanın amacı, Kur’ân’ın cem’i ve muhafazası konusunu tarihsel eleştiri yöntemi ışığında, Kur’ân âyetlerine özel atıfla ele alıp değerlendirmektir. Bunun için Kur’ân’ın ifadeleri ile uyumlu tarihi deliller ortaya konmuş ve Kur’ân’ın bir araya getirilmesiyle ilgili bilinen belli başlı rivayetler

¹²⁸ ‘İmâdî, *Cemu’l-Kur’ân*, 386-387.

¹²⁹ Mehdi Bazargan, *Seyri tahavvul-i Kur’ân* (Tahran: 1360), 1/143; Ramyâr, *Târihu’l-Kur’ân*, 282

¹³⁰ Semhûdî’nin Vefâu’l-Vefâsında bahsettiği bu hadis çok ufak farklılıklarla Buhârî, Müslim, Tirmizi, İbn Mâce ve Ahmed İbn Hanbel’de yer almaktadır. Bk. Nüreddin ‘Ali b. Ahmed es-Semhûdî, *Vefâu’l-vefâ bi ahbâr-i dâri’l-Mustafâ*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdu’l-Hamid (Mısır: Matba’atü’s-Saâde, 1373/1954), 2/439; Buhârî, *Sahih-i Buhârî*, Bâbu’s-salât ile’l-ustuvâne, (Karchi: 1437/2016), 1/270 (no: 502); Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbüri, *Sahih-i Müslim*, thk. Muhammed Fuad Abdulbâkî, Kitâbu’s-salâh, (Kahire: Daru İhyâi’l-Kütübi’l-‘Arabî, 1412/1991), 364-365, 49. (no: 263-264); İbni Mâce, *Sünen*, 1/459 (no: 1430); Hanbel, *Müsned*, 4/48, 54.

¹³¹ ‘İmâdî, *Cemu’l-Kur’ân*, 413.

¹³² ‘İmâdî, *Cemu’l-Kur’ân*, 422.

analiz edilmiş, Hz. Muhammed (s.a.v.) hayatta iken Kur'ân metninin ezberlenip yazıldığı, tertip edilip düzenlendiği ve Kur'ân âyetleri ışığında bir araya getirilip cem' edildiği hususu farklı değerlendirmelerle incelenmiştir.

Kur'ân'ın özellikle Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde cem'ine yönelik bu farklı değerlendirmeler; Hindistan alt kıtasının yetiştirdiği âlimlerden Hamîdüddîn Abdulhamîd el-Ferâhî ile başlamış, Ferâhî ekolünün en önemli talebelerinden Emin Ahsen el-İslâhî, Israr Ahmed ve Shehzad Saleem ile devam etmiş ve bu tez Tamannâ 'Imâdî ve Abdullatif Rahmânî ile doruk noktasına ulaşmıştır. Eğer bu yorum doğruysa, *Kur'ân ayetleri ışığında* Kur'ân'ın Hz. Peygamber'in hayatında toplanması ve düzenlenmesi yeni bir yorum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu, Kur'ân derlemesinin geleneksel söylemine de aykırı bir iddiadır.

Oryantalistlerin; Kur'ân'ın Hz. Muhammed (s.a.v.) döneminde ezberlenmediği, yazılmadığı ve bir araya getirilerek cem' edilmediği iddialarına bir cevap niteliği de taşıyan bu çalışma ve bu çalışmadaki iddiaların sahihliği diğer bilimsel verilerle desteklenmeli, Hz. Ebubekir ve Hz. Osman döneminde yapılan çalışmalarla karşılaştırılmalı, ileri sürülen deliller ve rivayetler hatta râviler derinlemesine bir analize tabi tutulmalıdır.

Sonuç olarak, bu araştırmamızda kullandığımız tarihsel eleştiri yöntemi ışığında, şu ana dek atıfta bulunduğumuz konuya ilişkin temel kaynaklardan edindiğimiz, her bilgi değil, Kur'ân ayetleri ile uyumlu bilgiler kabul edilmeli, uyumlu olmayanlar da reddedilmelidir. Bu yönüyle bu çalışma, Kur'ân derlemesinin geleneksel Müslüman ve Batı söylemlerinin, tarihi kaynak ve materyallerinin Kur'ân ışığında yeniden değerlendirilmesini önermektedir.

KAYNAKÇA

- Abduh, Muhammad. *Tefsîru'l-menâr*. Kahire: 1954.
- Ahmed, Israr. "Â'lâ suresi". *Beyânu'l-Kur'ân*. Lahor: 2009.
- Bâkîllânî, Kâdî Ebû Bekr İbn Tayyib. *el-İntisâr li'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâr İbn Hazm, 1. Basım, 2001.
- Bâkır, Muhammed el-Meclisî. *Bihâru'l-envâr fî ahbâri'l-eimmeti'l-ethâr*. Tahran: 1312.
- Bazargan, Mehdi Seyri. *Tahavvul-i Kur'ân*. Tahran: 1360 H.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm. *el-Câmiu's-sahîh*. İstanbul: 1981.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm. *Târîhu'l-kebîr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.

- Dabbağ, Muhammed b. Lütfi. *Lemehât fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: 1990.
- Dârimî, Ebû Muhammed 'Abdullâh İbn 'Abdurrahmân. *Sünen*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l- 'Arabî, 1. Baskı, 1407 H.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Kitâbu'l-mesâhif*. Mısır: Matba'atü'r-Rahmâniyye, 1. Baskı, 1936.
- Ebû Şâme, Şihâbuddîn Abdurrahman b. İsmail b. İbrahim el-Makdisî. *el-Mürşidü'l-vecîz* thk. Tayyar Altıkulaç. Beyrut: Dârü's Sâdir, 1975.
- Ebû Şâme, Şihâbuddîn Abdurrahman b. İsmail b. İbrahim el-Makdisî. *Kitâbu'l-mürşidü'l-vecîz*. thk. Tayyar Altıkulaç. Ankara: 1986.
- Ebû Şehbe, Muhammed b. Muhammed. *el-Medhal li-dirâseti'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Riyad: Darü's-Sevâ, 3. Basım, 1987.
- Efendioğlu, Mehmet. "Münkati". *TDVİA*. İstanbul: 2006.
- Ferâhî, Hamîdüddîn Abdulhamîd. *Tefsîru sûretü'l-Kiyâme min nizâmi'l-Kur'ân ve tevîli'l-Furkân bi'l-Furkân*. Azamgarh: Dâire-i Hamîdiyye, 2. Basım, 1403 H.
- Fîrûzebâdî, Mecduddîn. *el-Kâmûsu'l muhît*. Beyrut: ts.
- Hamîdullah, Muhammed. *Kur'ân-ı Kerîm Târîhi*. Erzurum: 1978.
- Hamîdullah, Muhammed. *Kur'ân-ı Kerîm Tarihi*. çev. Salih Tuğ. İstanbul: 1993.
- Hamîdullah, Muhammed. *Mecmûatü'l-vesâiki's-siyâsiyye li'l-ahdi'n-nebevî*. Kahire: 1958.
- Hamîdullah, Muhammed. *Muhtasar Hadis Tarihi ve Sahife-i Hemmâm b. Münebbih*. çev. Kemal Kuşçu. Ankara: Beyan Yayınları, 2007.
- Hanbel, Ebû Abdullâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Mervezî. *el-Müsned*. İstanbul: Çağrı Yay., 1981.
- Hanbel, Ebû Abdullâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Mervezî. *Müsned*. İstanbul: 1402/1982.
- Hasan, Ahmad (1965). "The Theory of Naskh." *İslamic Studies*, 4/2 (1965), 181-200
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *Takyidü'l-'ilm*. Dımaşk: 1949.
- Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, Haydarabad: Dâ'iretü'l-Ma'ârif, 1. Basım, 1357 H.
- Hatîb et-Tebrizî, Velîyüddîn Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullâh. *Mişkâtü'l-mesâbih*. Dımaşk: el-Mektebü'l-İslâmî, 1. Basım, 1381/1961.
- Hûî, Muhammed Ebû'l-Kâsım. *el-Bayân fi tefsîri'l-Kur'ân*. Kum: el-Matba'atü'l- 'İlmiyye, 1974.
- 'İclî, Ahmed İbn 'Abdullah İbn Sâlih. *Ma'rifetü's-sikât*. Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1. Basım, 1985.
- 'Imâdî, Tamannâ Mucibî Puhlvârvi. *Cem'ul-Kur'ân*. Karaçi: Rahmân Publising Trust, 2. Basım, 1994.

- 'Imâdî, Tamannâ Mucîbî Puhlvârvî. *Îmâm Zühri ve Îmâm Taberî*. Karaçi: Rahmân Publishing Trust, 1994.
- İslâhî, Emin Ahsen. *Tedebbürü Kur'ân*. Lahor-Pakistan: Faran Foundation, 2009.
- İtr, Nüreddin. *Ulûmu'l-Kur'ân'l-Kerim*. Dımaşk: Matba'atü't-Tibâk, 1993.
- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed İbn Hasan. *Cemheretü'l-lüga*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l- 'İlmiyye, 1. Basım, 1426 H.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr 'Abdullah İbn Muhammed. *Musannaf*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1. Basım, 1409 H.
- İbn Hacer el-'Askalânî, Ebü'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Tehzîbü't-tehzîb*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1. Baskı, 1984.
- İbn Hacer el-'Askalânî, Ebü'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed Alî. *Tabakâtü'l-müdellesîn*. Amman: Mektebetü'l-Menâr, 1983.
- İbn Hacer el-'Askalânî, Ebü'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Fethu'l-bârî*. Kahire: Dâru'r-Reyyân, 1. Baskı, 1987.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed el-Bustî. *es-Sikât*. 9 cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1. Basım, 1975.
- İbn Hişâm, Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyüb el-Hımyerî. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. thk. Mustafa es-Sakka. Mısır: 1936.
- İbn Hişâm, Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyüb el-Hımyerî. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. Kahire: 1955.
- İbn İshak, Muhammed İbn Yesâr. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l- 'İlmiyye, 1. Baskı, 2004.
- İbn Kesîr, 'Imâdüddîn İsmâil el-Kureşî. *Fedâilu'l-Kur'ân*. Beyrut: 1347.
- İbn Kesîr, 'Imâdüddîn İsmâil el-Kureşî. *el-Bidâye ve'n-nihâye fi't-târih*. Kahire:1963.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed 'Abdullah İbn Müslim. *Garibu'l-hadis*, Bağdad: Matba'atü'l-Ânî, 1. Baskı, 1397 H.
- İbn Mâce, Ebû 'Abdullah Muhammad İbn Yezîd el-Kazvîni. *Sünen*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr. ts.
- İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânu'l-'Arab*. tsh. Emin Muhammed Abdulvahhâb ve Muhammed Sâdık el-Ubeydî. 15 cilt. Beyrut-Lübnan: Dâr Sâdır, 1. Baskı, 1996.
- İbn Recep el-Hanbelî, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn. *Fethu'l-bârî*. Cidde: Dâru İbnu'l-Cevzî, 1. Basım, 1996.
- İbn Sâd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sâd. *es-Sîretü'n-nebeviyye mine't-Tabakâtü'l-kübrâ*. Kahire: 1989.

- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. Beyrut: Dâru Sadr, 1957.
- İbn Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhaddîn Abdurrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî. *Mukaddime*. Multan: Farûki Kütüb Hâne, 4. Basım, 157 H.
- İbnu'l Bârizî. *Nâsihu'l Kur'âni'l 'azîz ve mensûhu*. thk. Hâtım Salih ed-Dâmın. Beyrut: 1983.
- Kaplan, Mustafa Sait. *Kur'an'da Mekkî Medenî Bütünlüğü (En'am ve Bakara Sureleri Örneği)*. Samsun: Üniversite Yayınları, 1. Basım, 2018.
- Kattân, Mennâ Halil. *el-Mebâhis fi ulûmi'l-Kur'an*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1994.
- Kettânî, Muhammed Abdülhay b. Abdilkebir b. Muhammed. *et-Terâtibü'l-İdâriyye*. trc. Ahmet Özel. İstanbul: İz Yayıncılık, 1990.
- Khan, Seyyid Ahmad. *Tefsîru'l-Kur'an*. Lahore: ts.
- Kummî, Abbâs. *Sefinetü'l-bihâr ve Medînetü'l-hikem ve'l-âsâr*. Tahran: 1355.H
- Kuşeyrî, Ebü'l-Hüseyn Müslim İbn Haccâc. *et-Tabakât*. Riyâd: Dâru'l-Hicre, 1. Basım, 1991.
- Mayretî, Şebîr Ahmed Ezher. *Sahih-i Buhârî kâ mutâla'ah*. Lahore: Dâru't-Tezkîr, 1 Basım, 2005.
- Merzûk, Muhammed Abdu'l-Azîz. *el-Mushafu's-Şerîf*. Mısır: 1978.
- Mihrân, Muhammed Beyyûmî. *Dirâsetün târihiyyetün mine'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Riyad: 1980.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî. *el-Câmiü's-sahîh*. İstanbul: 1981.
- Nesâî, Ebû 'Abdurrahmân Ahmed İbn Şu'ayb. *es-Sünenü'l-kübrâ*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l- 'İlmiyye, 1. Basım, 1991.
- Öztürk, Hayrettin. "Hazreti Peygamber (A.S) Döneminde Kur'an Ayetlerinin ve Surelerinin Tesbit ve Tertibi Hakkında Bir Değerlendirme". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20/20-21 (2005), 213-235.
- Rahmânî, Abdullatîf. *Târîhu'l-Kur'an*. Lahor: Matbaa Şuffe, 1. Basım, 2001.
- Ramyar, Mahmud. *Târîh-i Kur'an*. Tahran: İntişarat-ı Emir Kebir, 3. Basım, 1990.
- Râzî, Fahreddîn Muhammed İbn Ömer. *et-Tefsîru'l-kebir*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l- 'İlmiyye, 1. Baskı, 2000.
- Rûmî, Fehd b. Abdurrahman b. Süleyman. *Dirâsât fi ulûmi'l-Kur'âni'l Kerîm*. Riyad: 14. Basım, 2005.
- Sahâvî, Şemsüddîn Muhammed İbn 'Abdurrahmân. *Fethu'l-muğîs*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l- 'İlmiyye, 1. Basım, 1403/1996.
- Saleem, Shehzad. *Collection of the Qur'an: A Critical and Historical Study of Al-Farâhîs*

- View. 'A thesis submitted to the University of Wales Lampeter in fulfilment of the requirement for the degree of Doctor of Philosophy', 36/ 2010
- Sâlih, Subhî. *el-Mebâhis fî ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dârü'l 'Ilm, 10. Basım, 1977.
- Sam 'ânî, Ebu Sa 'd 'Abdu'l-Kerîm İbn Muhammed İbn Mansur. *Âdâbu'-'imla' ve istimla'*. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l- 'Ilmiyye, 1. Basım, 1981.
- Semhûdî, Nûreddîn 'Ali b. Ahmed. *Vefâu'l-vefâ bi ahbâr-i dâri'l-Mustafâ*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdu'l-Hamîd. Mısır: Matba'atüs-Sa'âde, 1. Baskı, 1373/1954.
- Suyûtî, Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr. *el-Itkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. İstanbul: 1978.
- Suyuti, Celaleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr. *Târihu'l-hulefâ*. Mısır: 1952.
- Şâhin, Abdu's-Sabûr. *Târihu'l-Kur'ân*. Kahire: Dârü'l-Kahire, 1996.
- Şâtîbî, Ebu İshak. *el-Muvafakat*. Kahire: ts.
- Şeybânî, Ebû Muhammed Vecîhüddîn Abdurrahman b. Ali İbnü'd-Deybe. *Teysîru'l-vusûl ilâ câmi'i'l-usûl min hadîsi'r-resûl*. thk. Hâmid Abdullah el-Mahallâvî et-Temîmî. 4 cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1997.
- Tabarânî, Ebû'l-Kâsım Süleymân İbn Ahmed. *el-Mu'cemu'l-kebir*. 25 Cilt. Musul: Mektebetü'z-Zehrâ', 2. Basım, 1983.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân 'an te'vîl-i 'âyi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dârü İhyâ'it-Türâsi'l- 'Arabî, 1. Basım, 2001.
- Tahhân, Mahmûd. *Teysîru mustalihu'l-hadis*. Karaçi: Kadîmî Kütüb Hâne, ts.
- Tirmizî, Ebû 'İsâ Muhammed İbn 'İsâ. *es-Sünen*. 5 cilt. Beyrut: Dârü İhyâ'it-türâsi'l- 'Arabî, ts.
- Zehebî, Ebû 'Abdullâh Şemsüddîn Muhammed İbn Ahmed İbn 'Osmân İbn 'Abdullâh. *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ'*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 8. Basım, 1992.
- Zehebî, Ebû 'Abdullâh Şemsüddîn Muhammed İbn Ahmed İbn 'Osmân İbn 'Abdullâh. *Tezkiretü'l-huffâz*. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l- 'Ilmiyye, ts.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Muhammed İbn Ömer. *el-Keşşâf 'an hakâ'iki't-tenzil ve 'uyûni'l-akâvil fî vucûhi't-te'vîl*. Beyrut: Dâr İhyâ'it-Türâsi'l- 'Arabî, ts.
- Zencânî, Abdullah. *Târihu'l-Kur'ân*. Beyrut: 1969.
- Zerkeşî, Ebû 'Abdullah Bedruddîn Muhammad İbn Bahâdır İbn 'Abdullah. *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 2. Basım, 1980.
- Zürkânî, Muhammed 'Abdu'l-'Azîm. *Menâhilü'l- 'ırfân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Şemseddîn, Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l- 'Ilmiyye, 1. Baskı, 1988.